TRAGOVIMA HRVATSKIH RANOSREDNJOVJEKOVNIH VLADARICA

Mihovilović, Antonia

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:622293

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of humanities and social sciences

zir.nsk.hr

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

TRAGOVIMA HRVATSKIH RANOSREDNJOVJEKOVNIH VLADARICA

ANTONIA MIHOVILOVIĆ

Split, 2021.

Odsjek: Odsjek za povijest umjetnosti

Studij: Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti umjetnosti

TRAGOVIMA HRVATSKIH RANOSREDNJOVJEKOVNIH VLADARICA

Studentica: Antonia Mihovilović

Mentorica: Kristina Babić, pred.

Split, 2021.

Sadržaj:

1. UVOD 1
1.1. Pregled prethodnih istraživanja 2
1.2. Metodologija istraživanja 4
2. HRVATSKE RANOSREDNJOVJEKOVNE VLADARICE U PISANIM IZVORIMA 6
3. HRVATSKE RANOSREDNJOVJEKOVNE VLADARICE I SPOMENIČKA BAŠTINA 9
3.1. Domaslava i ranosrednjovjekovni spomenici 17
3.2. Jelena Slavna i ranosrednjovjekovni spomenici 26
3.3. Jelena Lijepa i ranosrednjovjekovni spomenici 35
4. POLOŽAJ ŽENE U RANOSREDNJOVJEKOVNOM DRUŠTVU 41
5. ZAKLJUČAK 44
6. POPIS LITERATURE 45
7. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA 49
SAŽETAK 52
ABSTRACT 53

1. UVOD

Nakon dolaska Hrvata na prostor današnje Lijepe Naše potrebna je bila asimilacija, odnosno prilagođavanje novog stanovništva onom dimicilnom koje su zatekli na ovim prostorima. Dolazi do miješanja naroda, a Avarski Kaganat[1] sve više i više slabi da bi ga konačno ugasili Franci 796. godine. Nakon što su Franci preuzeli vlast nad Panonskom Hrvatskom, krenulo je pokrštavanje panonskih Hrvata.[2] Bizant i Franačka međusobno ratuju, pa se takva politička situacija odražava i na zaobalje istočnog Jadrana. Spomenuti teritorij osvajaju jedni i drugi. Javljaju se prvi vladari koji nose slavenska imena. Nezadovoljan tuđom vlašću, knez Ljudevit Posavski diže ustanak 812. godine.[3] Ustanak prerasta u, nazovimo ga tako, franačko-hrvatski rat, no sve to neslavno propada. Osim burne sume zbivanja, 9. stoljeće iznimno nam je važno jer se javljaju prvi značajni i poznati vladari hrvatske povijesti. Možemo reći da Hrvatska prvi put postaje samostalna. Hrvatska se postupno sve više i više širi, a polemike o tome tko je nosio titulu *dux,* a tko *rex* traju do danas.[4]

Uz imena hrvatskih knezova i kraljeva, povijesni izvori zabilježili su i imena nekoliko hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladarica. U središtu interesa ovoga rada je upravo uloga hrvatskih vladarica, s posebnim naglaskom na Domaslavu, Jelenu Slavnu i Jelenu Lijepu, u ranosrednjovjekovnoj kulturi, na temelju dokaza njihova postajanja zabilježenih na spomenicima ranog srednjeg vijeka.

Spomenuta tema u ovom će tekstu biti predstavljena u nekoliko poglavlja. Nakon uvodnog poglavlja u kojem je u vrlo kratkim crtama tema smještena u povijesni kontekst, predstavljena su prethodna istraživanja te metodologija istraživanja ove teme. Drugo poglavlje donosi pregled pisanih srednjovjekovnih izvora koji spominju navedene vladarice, dok treće, ujedno i najopsežnije, donosi kronološkim redoslijedom spomeničku baštinu istočne obale Jadrana, koju je

[1] Avarski Kaganat naziv je za avarsku državu koja je postojala u srednjoj Europi između 6. i 8. stoljeća. Osnovali su je Avari, narod turskog podrijetla, koji se doselio na te prostore 567. godine iz istočne Europe. Osim raznih turskih, iranskih i drugih naroda s područja sjevernog Pricrnomorja, i većina Slavenskih plemena našla se pod avarskom vlasti. (Heršak, Emil, Silić, Ana. „Avari: osvrt na njihovu etnogenezu i povijest". *Migracijske i etničke teme*, Vol. 18, No. 2-3 (2002), str. 204.)

[2] Antoljak, Stjepan. *Pregled hrvatske povijest*. Split: Orbis/ Luna, 1994, str. 39.

[3] Antoljak, Stjepan. *Pregled hrvatske povijest*. Split: Orbis/ Luna, 1994, str. 40.

[4] Tomislavu različite isprave pridaju različite titule. Tako se uz njegovo ime u pismima pape Ivana X. nalazi titula *rege* (kralj), dok mu Toma Arhiđakon daje tituliu *duce* (knez). (Goldstein, Ivo. „O Tomislavu i njegovom vremenu". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 18, No. 1 (1985), str. 24.) U hrvatskoj usmenoj baštini sačuvala se predaja o krundibi slavenskog kralja (Tomislava) na Duvanjskom polju.

moguće povezati uz imena hrvatskih vladarica. Na kraju se nalazi i kraća rasprava o položaju žena u ranom srednjem vijeku s naglaskom na hrvatski teritorij, nakon kojeg slijedi popis korištene literature te popis slikovnih priloga.

1.1. Pregled prethodnih istraživanja

Posljednjih dvjestotinjak godina hrvatski povjesničari i povjesničari umjetnosti okreću se sve više proučavanju nacionalne povijesti. Već u 17. stoljeću Ivan Lučić piše *O kraljevstvu Hrvatske i Dalmacije*,[5] a Franjo Rački krajem 19. stoljeća donosi niz rasprava naslova *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*.[6] Ivan Lučić hrvatske ranosrednjovjekovne vladarice ne spominje, dok Franjo Rački unutar poglavlja *Crkva hrvatska* spominje kraljicu Jelenu Slavnu:

> „Kasniji pisac dodaje i crkvam sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu, koje da je kralj Svinimir na saboru u Ninu (1077 – 87) povratio nadbiskupijskoj crkvi spljetskoj, samostane uz tu viest, da je te crkve sagradila bila kraljica Jelena pokloniv jih za uviek rečenoj crkvi, pak da su u pridvorju (atrium) crkve sv. Stjepana zakopani kralj Krešimir i više kraljeva i kraljica.“[7]

Povijest Hrvata u doba narodnih vladara Ferde Šišića jedna je od najiscrpnijih i najobuhvatnijih knjiga o navedenom razdoblju.[8] O Maruši piše kako je bila žena kneza Branimira, kako su jednom zajedno hodočastili te kako se njihova imena nalaze na marginama evanđelja Sv. Marka, poznatijeg kao *Čedadski evangelistar*.[9] Za kraljicu Jelenu Slavnu navodi kako je bila „pobožna i imućna“ te navodi dvije crkve posvećene Blaženoj Djevici Mariji te Sv. Stjepanu Prvomučeniku.[10] Ferdo Šišić spominje još i kraljicu Jelenu Lijepu navodeći njezine rodbinske veze (otac joj je ugarski kralj Bela I., brat joj je Ladislav, a suprug kralj Dmitar Zvonimir), niz dokumenata gdje je služila kao svjedok[11] te njezinu ulogu u dovođenju ugarskog kralja Ladislava na prazno hrvatsko prijestolje.

[5] Lučić, Ivan. *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*. Zagreb: VPA, 1986.
[6] Rački, Franjo. *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. Stoljeća*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.
[7] Rački, Franjo. *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. Stoljeća*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009, str. 177.
[8] Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.
[9] Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990, str. 393.
[10] Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990, str. 437.
[11] Vidi: Poglavlje 2. *Hrvatske ranosrednjovjekovne vladarice u pisanim izvorima.*

Nada Klaić 1971. godine objavljuje *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*,[12] a dvadeset četiri godine kasnije, Ivo Goldstein objavljuje *Hrvatski rani srednji vijek*.[13] Nada Klaić od hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladarica spominje Marušu, Branimirovu ženu, kraljicu Jelenu Slavnu za koju posebno ističe da nije rodom iz patricijske obitelji Medijevaca te da je darovnica za Tukljaču iz koje se izvukla navedena tvrdnja falsifikat.[14] Uz Jelenino ime spominje i dvije crkve na Otoku u Solinu te natpis s njezina sarkofaga. Hicela Orselo, kći mletačkog dužda Petra II. Orsela te ženu kralja Stjepana III. Dobroslava i majku Petra Krešimira IV., također, spominje. Te za kraj, Nada Klaić navodi i Jelenu Lijepu kao ženu kralja Dmitra Zvonimira. Unutar svoje sinteze, Ivo Goldstein posebno potpoglavlje naslovljava *Kraljica Jelena, položaj žene*.[15] Unutar svega šest stranica, Ivo Goldstein predstavlja kraljicu Jelenu kroz njezine rodbinske veze sa suprugom i sinom, povlači vezu između crkvene i laičke koncepcije brake s položajem žene u ondašnjem društvu, ali donosi i niz primjera koji dokazuju kako su žene u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj mogle biti vlasnice i upraviteljice zemlje.

Relativno nedavno otkriće imena i spomena Domaslave predstavljeno je u dvama znanstvenim radovima o njoj. O pronalasku piše Radoslav Bužančić, koji je i nadzirao istraživanja, u tekstu naslovljenom *Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća*.[16] Drugo mišljenje i ispravak čitanja pronađenih ulomaka donosi Neven Budak u tekstu *O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu*.[17]

Među autorima koji pišu o otkriću natpisa kraljice Jelene Slavne i njezinim crkvama valja istaknuti Arsena Duplančića s knjigom *Crkve kraljice Jelene*[18] te katalog izložbe *Helena regina i Solin godine 1898*.[19] unutar kojeg autori Arsen Duplančić, Mario Matijević i Marko Trogrlić donose niz prepiski, dokumenata i fotografija preuzetih iz arhiva čiji su autori Frane Bulić, Lovre

[12] Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus, 1990.
[13] Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Liber, 1995.
[14] Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus, 1990, str. 319-317.
[15] Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Liber, 1995, str. 314-320.
[16] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 29-67.
[17] Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu“. *Historijski zbornik*, No. 2 (2011), str. 317-320.
[18] Duplančić, Arsen. *Crkve kraljice Jelene u Solinu*. Split: Arheološki muzej, 1999.
[19] Duplančić, Arsen, Matijević, Mario, Trogrlić, Marko. *Helena Regina i Solin godine 1898*. Katalog izložbe u povodu 120 godina od otkrića crkve i nadgrobnog natpisa hrvatske kraljice Jelene. Split: Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2018.

Katić i ostali. Otkrićem Jelenina natpisa popunjene su praznine i nedoumice unutar genealogije hrvatskih narodnih vladara koje detaljnije objašnjava Ferdo Šišić u članku *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji*.[20]

Željko Peković rekonstruirao je oltarnu ogradu unutar crkve sv. Mihovila na Koločepu te je o tome pisao unutar nekoliko radova, među kojima valja istaknuti *Četiri elafitske crkve*[21], članak što ga piše u suradnji s Duškom Violićem i Doroti Brajnov *Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s otoka Koločepa*[22] te izložbu s pratećim katalogom, koju u suradnji s Antom Miloševićem postavlja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, pod nazivom *Oltarna ograda s Koločepa*.[23] Rekonstrukciju mogućeg natpisa na trabeaciju donosi Vedrana Delonga, a na koju se pozivaju i prethodno navedeni autori.

Po prvi puta cjelovito skupljenu i obrađenu epigrafsku baštinu pronađenu na prostoru srednjovjekovne države donosi Vedrana Delonga unutar knjige *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj* koja temeljito obrađuje pojedine grupe ranosrednjovjekovnih spomenika.[24]

1.2. Metodologija istraživanja

Iščitavanjem stručne literature te monografija posvećenih razdoblju ranosrednjovjekovne hrvatske države, nametnuo se zaključak kako je većina radova, odnosno literature posvećena muškim vladarima, dok je malo toga poznato o njihovim suprugama, što je bio poticaj za odabir teme i istraživanje ove problematike. Upravo zbog toga, želja mi je bila donijeti kronološki pregled saznanja o hrvatskim ranosrednjovjekovnim vladaricama i njihovu zastupljenost u onodobnoj umjetnosti.

Istraživanje je uključivalo više segmenata raznorodnog rada. Traženje objavljene literature o političkoj povijesti ranoga srednjega vijeka, s naglaskom na traženje informacija o suprugama hrvatskih vladara, bila je ishodišna točka rada. Uslijedila je potraga za objavljenim pisanim

[20] Šišić, Ferdo. „Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji". Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 13 No. 1 (1914), str. 1-93.
[21] Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve.* Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008.
[22] Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s otoka Koločepa". *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 1-8.
[23] Milošević, Ante, Peković, Željko. *Oltarna ograda s Koločepa*. Katalog izložbe. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2000.
[24] Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996.

povijesnim izvorima (dokumentima i epigrafičkim spomenicima) koji spominju imena hrvatskih vladarica. S aspekta povijesnoumjetničkog istraživanja, osobito su bili važni epigrafički spomenici na temelju čijeg je mjesta pronalaska bio moguće mali broj sakralnih građevina povezati uz imena nekih od hrvatskih vladarica ranoga srednjega vijeka. Zaseban segment istraživanja je, dakako, bilo i iščitavanje literature o spomenicima koje je s većom pouzdanošću moguće vezati uz hrvatske vladarice.

Iščitavanje literature bilo je popraćeno posjetima nekim od lokaliteta – Tvrđavi Klis i izložbenom prostoru Kneževog dvora u trećem obrambenom obzidu, unutar kojeg su izloženi ulomci crkvenog namještaja koji se vežu za kraljicu Domaslavu. S ciljem boljeg upoznavanja ranosrednjovjekovne građe, višekratno je posjećen i Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

2. HRVATSKE RANOSREDNJOVJEKOVNE VLADARICE U PISANIM IZVORIMA

Hrvatski srednji vijek jedno je uistinu zanimljivo i epohalno razdoblje naše povijesti. Zbog malog broja nama poznatih izvora, većina saznanja se temelji na pretpostavkama i nagađanjima.

Datirano u 13. stoljeće, djelo splitskog svećenika Tome Arhiđakona *Historia Salonitana* donosi pregled povijesti organizacije salonitanske Crkve, među čime ističe i pad Salone. Uz popise biskupa, dolazak Madžara, provale Tatara, Toma Arhiđakon navodi i imena hrvatskih vladara kao i već spomenuti dolazak Hrvata nakon pada Salone. Toma Arhiđakon u svojoj kronici spominje i jednu hrvatsku ranosrednjovjekovnu vladaricu – Jelenu. O kraljici Jeleni, danas poznatoj kao i Jelena Slavna, Toma Arhiđakon govori u 16. poglavlju, posvećenom splitskom nadbiskupu Lovri koji je tijekom crkvenog sabora u Ninu 1078. godine tražio da mu kralj Zvonimir vrati otuđene posjede splitske nadbiskupije, među kojima se spominju i Jelenine crkve:

> *His temporibus celebrata fuit synodus in ciuitate Nonensi sub Iohanne cardinali apostolice sedis legato. Vbi proclamationem faciente Laurentio archiepiscopo illustris uir Demetrius, cognomento Suinimir, rex Chroatorum, restituit ecclesie sancti Domnii ecclesias sancti Stephani et sancte Marie in Salona cum omnibus earum bonis. Has siquidem ecclesias edificauit et dotauit quedam Helena regina, donans eas Spalatine sedi iure perpetuo possidendas. Que ob reuerentiam regalium sepulchrorum concesse fuerant quibusdam regularibus ad tempus, qui assidue in eis officiorum ministeria exercebant. Ibi namque magnificus uir Cresimirus rex, in atrio uidelicet basilice sancti Stephani, tumulatus est cum pluribus aliis regibus et reginis.*[25]
>
> „Na izrečeno traženje nadbiskupa Lovre presjajni muž Dmitar, nazvan Zvonimir, kralj Hrvata, vratio je crkvi svetoga Dujma crkve svetoga Stjepna i svete Marije u Solinu sa svim njihovim dobrima. Crkve je sagradila i obdarila kraljica Jelena darujući ih splitskoj stolici u trajan posjed. Te su crkve zbog štovanja kraljevskih grobova bile predane na određeno vrijeme nekim redovnicima koji su u njima revno obavljali obrede. Tamo je pokopan uzvišeni muž kralj Krešimir, zajedno s mnogim drugim kraljevima i kraljicama, u atriju bazilike svetoga Stjepana.“[26]

[25] Arhiđakon, Toma. *Historia Salonitana*. Zagreb: Jugoslavenska akademija za znanost i umjetnost, 1894, str. 80.
[26] Arhiđakon, Toma. *Historia Salonitana (Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika).* Split: Književni krug Split, Biblioteka Knjiga Mediterana, 2003, str. 66.

Jelena Lijepa prvi put se spominje u Zvonimirovoj darovnici iz ljeta 1078. godine kojom se stavlja Cetinska župa pod jurisdikciju Splitske nadbiskupije s pravom na sve dohotke.[27] Najstariji prijepis ove isprave nalazi se u trećem svesku *Isprava* koje je dao prepisati splitski nadbiskup Sforza Ponzoni:

> *In nomine sanctae et indiuidue trinitatis. Anno scilicet ab incarnatione domini nostri Iesu Christi MLXXVIII, indictione prima. Ego Suinimir, qui et Demetrius, gratia diuinitus collata subministrante et sagacis uigore scientie uere coelitus attribute cooperante rex totius Chroatie, simulque Dalmatiae, (...) Hacta sunt haec ante notitiam horum testium: in primis quidem Helene, glorisissimae regine, Gregorii, uenerabilis Chroatensis episcopi, Ioannis, uenerabilis abbatis cenobii sancti Bartholomei apostoli, dein Dominici tepti, Pribinnae Cetinscici, Iacobi Gitfaci, Adam, Nonensis iupani, Stersnine Broborstici, Desimiri Corabustici, Dominici, Iadrensis sacerdotis, et Stephani, capellani et presbiteri sancti Nicolai.*[28]

Iste godine spominje se i u ispravi *duxa* Stjepana, gdje zajedno sa sinom i suprugom svjedoči o njegovom odlasku u samostan sv. Stjepana kod Splita:

> *Nel nome di Christo. Io Stefano, gia nobile duca di Crouati, oppresso da graue infirmita ho fatto chiamare i uencrabili saccrdoti del regno di Croatia per ritrouar remedio de miei peccati, per buon conseglio de quali m'ho fatto portare al monasterio di san Stefano protomartire. (...) Furono fatte queste cose alla presenza di Sommomiro re, mio signore, di Lepa regina, di Radouano figliolo del re, di Pietro prete e cardinale, legato della Romana chiesa, di Lorenzo arciuescouo, di Gregorio uescouo, di Giouanni abbate di san Bartolomeo, di Vrsone di san Moise, di Andrea capellano, di Nicolo capellano del re.*[29]

Unutar Zvonimirove isprave splitskom nadbiskupu Lovri za zemlju Konjuština u Zmini iz 1083. Jelena se spominje pod svojim latiniziranim nadimkom *Lepae*:

> *In nomine sancte et individue trinitatis. Anno quidem dominicae incarnationis MLXXXIII, indictione uero sexta. Ego Suinimir, gratia dei Chroatorum atque Dalmatinorum rex, (...) Hacta sunt autem haec ante presentiam horum testium: in primis regine Lepae, Radouani,*

[27] Brković, Milko. „Svjedoci u ispravama hrvatskih narodnih vladara“. *Croatica Christiana periodica*, Vol. 18, No. 34 (1994), str. 64.
[28] Stipišić, Jakov, Šamšalović, Miljen. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, Listine godine 743. – 1100. Zagreb: JAZU, 1967, str. 162-163.
[29] Stipišić, Jakov, Šamšalović, Miljen. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, Listine godine 743. – 1100. Zagreb: JAZU, 1967, str. 164-165.

regis filii, presbiteri Andree et capellani regis, Dabri abbatis, Ugonis, capellani archiepiscopi, Mocica postelnici, Simonis presbiteri, Dragolubi capellani, Uisse ubrusari.[30]

Kao jedan od svjedoka, kraljica Jelena Lijepa pojavljuje se i na darovnici kralja Zvonimira kojom on dariva samostan sv. Stjepana kod Splita zemlju u Radunu:

Nel nome della santa et indiuidua trinita. L'anno dall'incarnatione del signore 1083 nell' indittione sesta. Io, Summmimiro, per la dio gratia re dei Croati et Dalmatini, essendo per la dio gratia quieto nel mio stato et regnando il beatissimo papa Gregorio ho parimente uoluto incominciare ad esser cortese uerso i miei fedeli anzi oratori di dio stimando cosa degna, che nessuno fosse escluso dalla nostra donatione. Fragli altri pero fideli e di dio deuoti habbiamo eletto Gisiberto, abbate di Spalato di san Stefano, al quale con gratitudine habbiamo concesso il territorio nel luogo detto di Radunna (...) Furono fatte le predette cose alla presenza di questi testimoni: prima della regina Lepa, di Radouano, figlliuolo del re, di prete Andrea, capellano del re, di Dabro abbate, di Ugo, capellano dell'arciuescouo, di Mocica postelnico, di Simone prete, di Dragolubo capellano, di Uissa vbrussaro.[31]

Pisani izovri koji spominju Domaslavu, za sada, nisu pozanti.

[30] Stipišić, Jakov, Šamšalović, Miljen. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, Listine godine 743. – 1100. Zagreb: JAZU, 1967, str. 180-181.
[31] Stipišić, Jakov, Šamšalović, Miljen. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, Listine godine 743. – 1100. Zagreb: JAZU, 1967, str. 181-182.

3. HRVATSKE RANOSREDNJOVJEKOVNE VLADARICE I SPOMENIČKA BAŠTINA

Nakon burnih vremena, Hrvatska, a i Europa ulaze u novo doba. Rađaju se nove obitelji, nove dinastije. Vlast ostaje unutar obitelji. Prenosi se s oca na sina, s jednog muškarca na drugog, dok žena, majka, kćer ostaju po strani. Dok je muškarčev zadatak držati vlast nad zemljom, ženin je unutar dvora. One su supruge ili udovice, majke budućeg ili sadašnjeg vladara, osiguranje da će se loza nastaviti, ljubiteljice i promotorice kršćanstva i umjetnosti.[32] Naša znanja o suprugama hrvatskih vladara su, nažalost, još uvijek oskudna. U prilog tome, zanimljiva je epizoda koja se odvila prilikom iskopa lokaliteta Crkvina pored Biskupije koju Zrinka Nikolić Jakus navodi:

> „Kad je devedesetih godina devetnaestog stoljeća fra Lujo Marun, 'otac starohrvatske arheologije', istraživao lokalitet Crkvinu u selu Biskupija (…) pokazali su se ukopi u trodijelnom prostoru predvorja bazilike iz 9. stoljeća. U tri sarkofaga sahranjeni su muškarac i žena u zrelim godinama života i jedan mladić, a u još dvije poznate grobnice dva dječaka. (…) Posebno je spektakularan bio nalaz kostura iz sarkofaga u sjevernom dijelu – muškarca srednjih godina koji je prema Marunovim bilješkama bio u potpuno sačuvanoj odjeći i obući, te pripadajućim ukrasima, od kojih su danas ostale sačuvane samo pozlaćene brončane ostruge i dijelovi kopči remena kojima su bile pričvršćene na obuću. Slične su ostruge nađene i u grobu dječaka na istom mjestu. Ovi sjajni nalazi te položaj ukopa naveli su historiografiju na zaključak da je riječ o grobovima kneževske obitelji iz 9. stoljeća. Fra Marun je smatrao da je riječ o grobu kneza Branimira i njegove obitelji. (…) Pomalo u sjeni ovih sjajnih ratničkih nalaza ostali su nalazi povezani sa sarkofagom u južnom dijelu mauzoleja, a za koji se po sačuvanim naušnicama pretpostavlja da je sadržavao pokojnicu. Njezin sarkofag u kojem je izvorno pokopana nije sačuvan, kosti, danas izgubljene, nađene su ispod sarkofaga gdje su završile vjerojatno nakon što je sarkofag ponovno korišten u kasnom srednjem vijeku. Jedini trag koji je ostao do danas su spomenute dvije srebrne pozlaćene naušnice s jednom jagodom ukrašenom (nesačuvanim) umecima ili od staklene paste ili možda i od dragog kamenja, visine 6,8, a širine 6 cm – sljepoočničarke koje se nisu nosile na uhu već ovješene o traku oko čela ili upletene u kosu. Danas se čuvaju s drugim nalazima s tog lokaliteta u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Možda je to jedini materijalni trag kneginje Maruše."[33]

[32] Vidi: Poglavlje 4. *Položaj žene u ranosrednjovjekovnom društvu*.
[33] Nikolić Jakus, Zrinka. Kneginja Maruša. Žene, supruge, vladarice u ranom srednjem vijeku, U: *Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom muzeju u Zagrebu*, ur. Bunčić, Maja, Dugonjić, Antia, str. 14-21. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu. 2019, str. 14.

Ispod te unutar, takozvanog izgorenog biskupijskog sarkofaga pronađena je po jedna jednojagodna naušnica:

> „U drugoj (ćeliji) našast je liepo položen sarkofag bez poklopca, a sarkofag sav od vatre ispucao i u njem mrtvac u običajnoj poziciji položen i pokriven saledjenom zemljom. Uz noge mrtvaca našasta je jedna od najvećih naušnica, što jih do sada nadjosmo, o kojoj se može nagadjati, da je tu sa zemljom svaljena lašnje, nego da bi se odnosila na ovoga mrtvaca. (...) kasnije nadošla nam je sumnja, da taj kostur mogao biti kog drugog mrtvaca, što no smo sprva mislili, i, tom sumnjom vodjeni, odmakosmo sarkkofag, da izpod sarkofaga, u maloj rupici, nadjosmo sasute i od vatre jako smrvljene ostanke drugog mrtvaca, i ti mislimo, da su upravo onoga mrtvaca, za kojega je sarkofag tu smješćen (...) našli malo posalje od ovoga sarkofaga, uza zid bazilike, u prostoj zemlji, drugu naušnicu, sasvim sličnu onoj, što nadjosmo uz noge poznijem mrtvacu u sarkofagu. Primjećujemo, da smo opazili, koli na jednoj toli na drugoj naušnici, jakih tragova ogarnine, pa nas i to utvrdjuje u mnienju, da su obe naušnice pripadale jednom te istom mrtvacu i obe da su valjda jednom te istom prilikom od vatre ogarene ostale. (...) Od srebra su i zlatom na ognju pozlaćene, ali je pozlata, vjerojatno u požaru, većinom propala. Svaka teži 17 ½ grama.“ [34]

Glede atribucije navedenih naušnica, odnosno sljepoočničarki, fra Lujo Marun vjeruje da su Marušine:

> „... tad bi u sarkofagu, sa strane evangelija, mogao biti hrvatski vladaoc Branimir; u sarkofag, sa strane epistole, mogla je biti ukopana njegova đena Maruša, a mladić, u brodu bazilike, stariji sin – priestolonasljenik, – dok mladji sin ukoban bi bio niže sarkofaga, toliko puta spomenute ženskinje.“ [35]

[34] Marun, Lujo. „Bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina“. *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. IV., br. 3 i 4 (1898), str. 116-117.
[35] Marun, Lujo. „Bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina“. *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. IV., br. 3 i 4 (1898), str. 118.

Slika 1: Par sljepoočničarki, pozlaćeno srebro, Biskupija – Crkvina, 9. stoljeće.

Unatoč svemu, do danas nam je poznato poimenice nekoliko žena vladarica hrvatskog ranosrednjovjekovlja. (Tablica 1.)

Marija Dragodid je prva pisanim izvorom zasvjedočena ranohrvatska banica iz 9. stoljeća u južnoj Primorskoj Hrvatskoj. Njezino ime zabilježeno je u *Čedadskom evangelistaru*.[36] Zahvaljujući braku s njom, dalmatinski ban Trpimir dobio je troje djece (Petar, Sedeslav i Muncimir II.) te se smatra rodonačelnikom vladarske dinastije Trpimirovića. Trpimir, njegov sin Petar i supruga Marija Dragodid hodočastili su jednom u talijanski grad Čedad (Cividale), a dokaz o tome pronalazimo na marginama *Čedadskog evangelistara*.

Maruša (Mariosa) hrvatska je kneginja i supruga kneza Branimira iz 9. stoljeća. Njeno se ime nalazi, uz suprugovo (knez Branimir) na 102. listu *Čedadskog evangelistara*: „*† brannimero comiti, mariosa cometissa*.“ [37] Jedini mogući materijalni trag kneginje Maruše mogao bi biti par pozlaćenih sljepoočničarki koje su pronađene prilikom iskopa lokaliteta Crkvina pored Biskupije krajem 19. stoljeća.[38]

[36] *Memento domine famulorum famularum . . . uuitgauo co adalpert reginuart austregaus immo. paltilh. bribina terpimer. petrus. maria dragouid sabes pizeden . . . nisi. benedictus. straha, petro. bedoslau. mihahel. siliz. coten. kanei. drisimer. engildeo. amulpirc. irupurc. kissilperga. ernipurc, sedobra .. . dragoroc. moeta. couar .. . arcumis ... saba • cafrat • iob. estimer. radasta • ado. eginolt. uuihheri. irminolh. ratpir hantuni*. (Bethmann, Ludwig Conrad. „Die Evangelienhandschrift zu Cividale“. *Neue s Archi v der Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde*, Vol. 2 (1874), str. 121.).

[37] Šišić, Ferdo. „Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 13, No. 1 (1914), str. 7.

[38] Nikolić Jakus, Zrinka. Kneginja Maruša. Žene, supruge, vladarice u ranom srednjem vijeku, U: *Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom muzeju u Zagrebu*, ur. Bunčić, Maja, Dugonjić, Antia, str. 14-21. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu. 2019, str. 14.; Marun, Lujo. „Bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina“. *Starohrvatska prosvjeta*, IV. br. 3 i 4 (1898), str. 116-118.

Ime žene posljednjeg poznatog kneza Panonske Hrvatske Braslava, Ventescela, se, također, nalazi na marginama *Čedadskog evangelistara*.[39]

Maruša Černi (Mariosa) je druga poznata starohrvatska banica s kraja 9. stoljeća u južnoj Primorskoj Hrvatskoj. S mužem, dalmatinskim banom Muncimirom II. imala je dva sina, kralja Tomislava i kralja Trpimira.[40] Po narodnim predajama bila je vrsna ratnica, uvijek spremna na borbu i jahanje, iako prvenstveno kršćanka, Maruša Černi njegovala je narodne predaje, religije i običaje te ih je prenosila na svoga sina Tomislava.[41]

Kraljica Margareta (Margarita) druga je poznata nam kraljica Hrvata iz 10. stoljeća. Njezin muž bio je hrvatski kralj Stjepan Miroslav.[42] Zajedno sa suprugom dala je podignuti crkvu sv. Stjepana u Pustijerni prilikom zajedničkog posjeta Dubrovniku 948. godine.[43] Kraljica Margareta tom je prilikom i darovala crkvu sv. Stjepana zlatom, srebrom i relikvijama drva Sv. Križa.[44] Nakon muževe smrti, kraljica Margareta vratila se u Dubrovnik gdje je postala redovnica te je sagradila crkvu sv. Margarite. Prilikom iskopa lokaliteta crkve sv. Stjepana u Pustijerni početkom 20. stoljeća pronađeni su ostatci crkve te su utvrđene njezine dvije razvojne faze: jedna iz 8./ 9. stoljeća te druga iz 10./11. stoljeća, no ono što je bilo najveće otkriće jest grob „u koji su god. 1590. prenesene kosti hrvate kraljice Margarite".[45] Naknadnim revizijskim istraživanjima doznalo se da je ranosrednjovjekovna crkva sv. Stjepana u Pustijerni bila jednobrodna te da joj je unutrašnjost bila podijeljena na tri traveja međusobno razdijeljenih dvama parovima zidanih T-polupilastra koji su nosili svod te tragovi dvije dogradnje i pregradnje u romanici.[46]

---

[39] Tice, Milka. *Vladarice hrvatskih povijesnih prostora*. Katalog izložbe. Zagreb: KGZ – Knjižnica Medveščak, 2015. – 2016, str. 24.
[40] Tice, Milka. *Vladarice hrvatskih povijesnih prostora*. Katalog izložbe. Zagreb: KGZ – Knjižnica Medveščak, 2015. – 2016, str. 25.
[41] Crobran – Hrvatske Ratničke Vještine. *Hrvatska ratnica Banica Maruša Černi (Mariosa).* https://www.facebook.com/CrobranCrobran/photos/a.419350394805122.98282.419317088141786/975783345828488/. Pristupljeno 13. srpnja 2021.
[42] „*Da Stefano di Croazia (1050), di cui la seconda moglie Margarita, rimasta vedova...*" (Skrula, Stefano. *Ragusa – cenni storici.* Zagreb: Vlastita naklada, 1876, str. 3.).
[43] Bjelovučić, Nikola Zvonimir. *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*. Zagreb: Matica hrvatska, 1929, str. 3.
[44] Bjelovučić, Nikola Zvonimir. *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*. Zagreb: Matica hrvatska, 1929, str. 9.
[45] Bjelovučić, Nikola Zvonimir. *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*. Zagreb: Matica hrvatska, 1929, str. 10.
[46] Peković, Željko. Crkva Sv. Stjepana u Pustijerni, U: *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, ur. Milošević, Ante, Jurković, Miljenko, str. 341-375. Zagreb – Motuvun – Split: Sveučilište u Zagrebu – Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun. 2012, str. 20.

Strezina (Šubić) Bribirka prva je poznata žena iz loze banova Bribirskih iz 11. stoljeća. Strezina Bribirka žena je slavonskog bana Stjepana Svetislavića te je s njim dobila sina, hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira.[47]

Hicela Orselo starohrvatska je kraljica sredine 11. stoljeća, supruga hrvatskog kralja Stjepana III. Dobroslava te majka hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. i Častimira.[48] Unutar *Cronache veneziane antichissime* đakon Ivan navodi kako je dužd Petar Orselo udao kćer za Stjepana: *quarum prima, Hicelam nomine, Stefano Sclavorum regis filio.*[49]

Kći jedinica kralja Petra Krešimira, Neda Krešimirova tijekom braka s neretvanskim banom i hrvatskim admiralom Marjanom II. Slavicom dobila je sina bana Petra II. Slavca koji je ujedno bio i posljednji hrvatski kralj Petar Svačić-Krešimirov.[50] Prema narodnoj legendi, Nedu Krešimirovu na putu prema Italiji, gdje je išla u potrazi za nestalim mužem, ugrabio je Streza, ujak kralja Zvonimira, kako bi omogućio nećaku što lakši put do prijestolja. Zvonimirova žena, Jelena Lijepa pomogla je Nedi Krešimirovoj da pobjegne iz tamnice u koju je stavljena te joj je pronašla utočište na otoku Maslinoviku pored današnjeg Primoštena. Nemogavši više podnijeti zatočeništvo, Neda Krešimirova, uz pomoć Vekenege, preplivala je s otoka na kopno, no brzo biva uhvaćena te ponovno zatvorena. Ovaj put u kuli dvorca u Bihaću. Stoljećima kasnije, oko 1890. godine narod Primoštena je na otok Maslinovik otišao po travu za svoje blago. Među njima je bila i baba Bene koja je, kada je iščupala busen trave, pronašla zlatnike. Potajice, baba Bene je skupila punu vreću zlatnika te je posjetila gataru koja joj je rekla da će, ako se još jednom uputi na otok Maslinovik, pronaći još zlatnika, ali zato joj život ne će biti dug. Uplašena baba Bene na otok Maslinovik više se nije vraćala, ali zato ostali mještani jesu. No do dana današnjeg nitko zlatnike nije pronašao.[51]

[47] Tice, Milka. *Vladarice hrvatskih povijesnih prostora.* Katalog izložbe. Zagreb: KGZ – Knjižnica Medveščak, 2015. – 2016, str. 33.
[48] Tice, Milka. *Vladarice hrvatskih povijesnih prostora*. Katalog izložbe. Zagreb: KGZ – Knjižnica Medveščak, 2015. – 2016, str. 32.
[49] Monticolo, Giovanni. *Cronache veneziane antichissime*. Rim: Forzani, 1890, str. 171.
[50] Tice, Milka. *Vladarice hrvatskih povijesnih prostora*. Katalog izložbe. Zagreb: KGZ – Knjižnica Medveščak, 2015. – 2016, str. 32.
[51] PrimoštenPlus. *Legenda o babi Beni i zlatnicima kraljice Nede*. https://www.primostenplus.com/iz-skafetina-legenda-o-babi-beni-i-zlatnicima-kraljice-nede/. Pristupljeno 3. lipnja 2021.

Ranosrednjovjekovne hrvatske vladarice	Vremenske odrednice	Veza s muškim ranosrednjovjekovnim vladarom	Izvori u kojima se spominju
Marija Dragodid	sredina 9. stoljeća	žena bana Trpimira I.	margine *Čedadskog evangelistara*
Maruša (Mariosa)	9. stoljeće	žena kneza Branimira	margine *Čedadskog evangelistara*
Ventesela	kraj 9. stoljeća	žena kneza Braslava	margine *Čedadskog evangelistara*
Maruša Černi (Mariosa)	kraj 9. – početak 10. stoljeća	žena bana Muncimira II.[52]	narodne predaje
Domaslava	početak 10. stoljeća	majka kralja Mihajla Krešimira II. (?)	fragmenti natpisa s grede oltarne ograde iz crkve sv. Vida na Klisu
Margareta (Margarita)	sredina 10. stoljeća	žena kralja Stjepana Miroslava	narodne predaje; *Dubrovačke kronike* Junija Rastića; *Ragusa – cenni storici* Stjepana Skrule
Jelena Slavna	? – 8. listopada 976.	žena kralja Mihajla Krešimira II. i majka kralja Stjepana Držislava	*Historia Salonitana* Tome Arhiđakona; fragmenti natpisa sarkofaga kraljice Jelene
Strezina (Šubić) Bribirka	kraj 10. – početak 11. stoljeća	žena bana Stjepana Svetislavića, majka	narodne predaje

[52] Unutar Muncimirove isprave iz 28. rujna 892. godine kojom se potvrđuje Splitskoj nadbiskupiji darovnica vojvode Trpimira iz godine 852. godine, među svjedocima nalaze se *zuppano comitissae* (vladaričin župan) i *macerario comitissae* (vladaričin mačonoša). (Stipišić, Jakov, Šamšalović, Miljen. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, Listine godine 743. – 1100. Zagreb: JAZU, 1967, str. 24.).

		kralja Dmitra Zvonimira[53]	
Hicela Orselo	sredina 11. stoljeća	žena kralja Stjepana III. Dobroslava, majka Petra Krešimira IV.	*Cronache veneziane antichissime* Giovannia Monticola
Neda Krešimirova	kraj 11. stoljeća	kći kralja Petra Krešimira IV., majka kralja Petra Svačića-Krešimirova	narodna legenda o babi Beni i zlatnicima kraljice Nede
Jelena Lijepa	1050. – 1091.	žena kralja Zvonimira	Zvonimirova darovnica iz 1078. kojom se stavlja Cetinska župa pod jurisdikciju Splitske nadbiskupije s pravom na sve dohotke; isprava *duxa* Stjepana iz 1078. gdje zajedno sa sinom i suprugom svjedoči o njegovom odlasku u samostan sv. Stjepana kod Splita; Zvonimirova isprava splitskom nadbiskupu Lovri iz 1083. za zemlju Konjuština u Zmini; darovnica kralja Zvonimira samostanu sv. Stjepana iz 1083.; natpis iz crkve sv. Mihajla na Koločepu

[53] Kliški župan Streza (Strezata), rodom iz Bribira, bio je ujak Dmitra Zvonimira. (Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990, str. 572.).

Tablica 1: Ranosrednjovjekovne hrvatske vladarice.

3.1. Domaslava i ranosrednjovjekovni spomenici

Kraljica Domaslava u literaturi se povezuje s ulomcima oltarne ograde pronađenim prilikom istraživanja crkve sv. Vida na Tvrđavi Klis u ljeto 2001. godine.

Već od 2. stoljeća pr. n. e. na području Klisa prebiva ilirsko pleme Delmata i hridina na kojoj se uzdiže Tvrđava Klis je već tada bila naseljena. Dolazak Hrvata nesumnjivo je važan događaj za prošlost Klisa, jer dva stoljeća kasnije Klis postaje središte srednjovjekovne Hrvatske. Kliško područje smatrano je kolijevkom hrvatske dinastije Trpimirovića koji su svoje dvore imali u Bijaćima i Solinu, a vladarsku rezidenciju na Klisu. Zbog svoje važnosti i položaja, Klis predstavljaju svojevrsni ključ Dalmacije i srce srednjovjekovnog Hrvatskoga Kraljevstva, stoga i ne čudi što ime dolazi od grčke riječi *κλεισα* (*kleis*) koja označava pojam ključ.[54]

Na gornjem dijelu Tvrđave Klis, između kasnoantičkog i poslije starohrvatskog kaštela, unutar trećeg obrambenog obzida, između bastiona Bembo i Malipiero nalazi se konvertirana turska džamija – Murat-begova džamija danas zvana crkva sv. Vida.[55] Sagrađena je nakon pada Klisa 1537. godine, a kršćanskom crkvom sv. Vida postaje 1648. godine, nakon što Mlečani osvajaju Tvrđavu Klis.[56] Vjerski objekt centralnog je oblika, kvadratnog tlocrta i s kupolom. Vjeruje se da je podignuta na mjestu stare srednjovjekovne crkvice,[57] a visoki minaret u sjeverozapadnom kutu crkve izgubila je u bombardiranju 1648. godine.[58]

Prilikom istraživanja, u ljeto 2001. godine, pod vodstvom arheologa Miroslava Katića uočeni su tragovi u podnožju vanjskog, južnog zida crkve koji su dali naslutiti postojanje starije građevine. No zbog brojnih pregradnji i rušenja, što je objekt doživio, bilo je nemoguće dokazati i razjasniti u potpunosti njeno predromaničko oblikovanje.[59] Ipak, saznalo se kako je starijoj građevini pripadala samo polovica površine sadašnje crkve, odnosno samo njezin južni dio. Sondiranje nije rezultiralo saznanjima o izgledu svetišta i položaju oltara u istočnom dijelu, no na zapadu su, izvan zidova džamije, pronađeni ostatci ziđa, što upućuje na to da se na tom mjestu

[54] Listeš, Srećko. *Klis: prošlost, toponimi, govor*. Klis: Hrvatsko društvo Trpimir, 1998, str. 70.
[55] Firić, Valter. *Tvrđava Klis*. Klis: Hrvatsko društvo Trpimir, 1996, str. 117.
[56] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 30.
[57] Firić, Valter. *Tvrđava Klis*. Klis: Hrvatsko društvo Trpimir, 1996, str. 117.
[58] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 30.
[59] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 32.

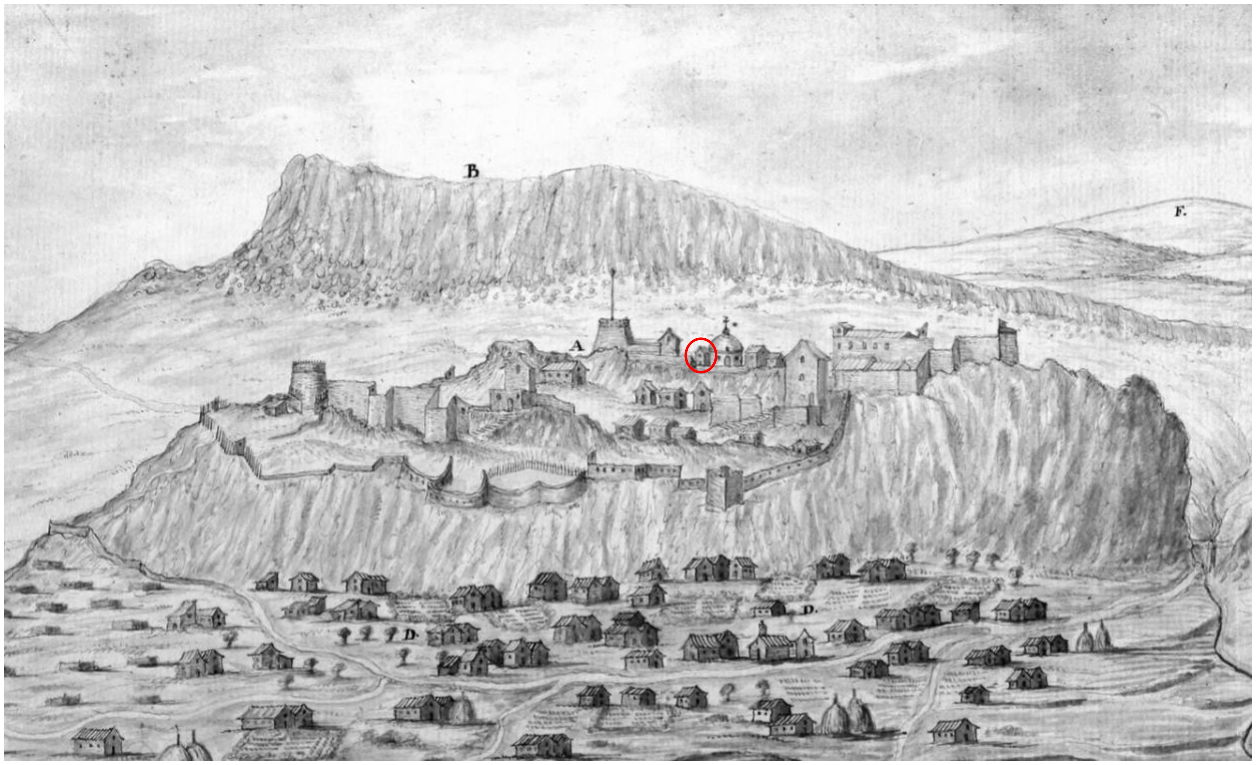
najvjerojatnije nalazilo zapadno predvorje ranosrednjovjekovne crkve sv. Vida.[60] Dodatni dokaz o postojanju navedenog objekta nalazi se i na Santinijevom crtežu iz 1668. godine. Objekt je bio jednobrodan, a po ostatcima stubišta s lijeve strane zapadnih ulaznih vrata znamo da je bio i dvokatan. Radoslav Bužančić smatra da su pronađeni ostatci *westwerka* iz 9. stoljeća.[61]

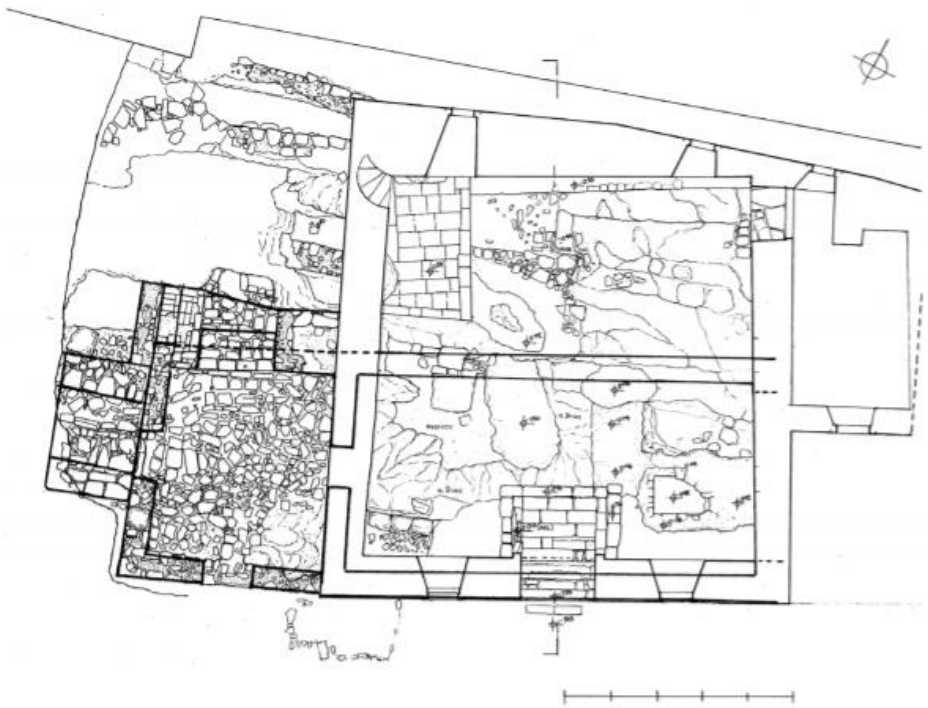
Slika 2: Crkva sv. Vida.

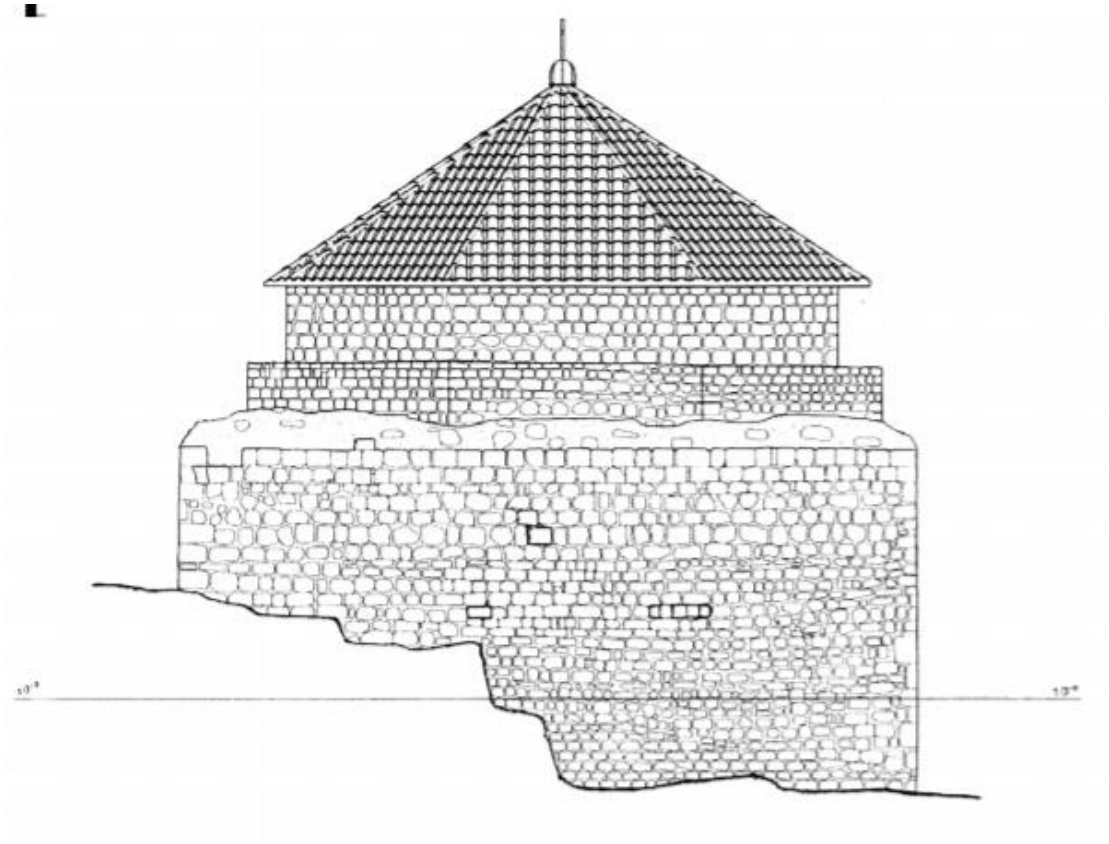
Dodatni dokaz za postojanje srednjovjekovne crkve, prilikom istraživanja, jest i velik broj mramornih ulomaka sakralne skulpture iz razdoblja 9. – 12. stoljeća. Osim ulomaka od kojih je kasnije rekonstruiran vladarski natpis, pronađeni su i ulomci pilastra, grede, pluteja te oltarne ograde. Svi ulomci izrađeni su od prokoneškog mramora, a u zid su bili zazidani tako da im se ne vidi dekoracija i natpis. Svi ulomci, također, sadrže karakteristične predromaničke motive poput pletera i pereca.[62]

[60] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 32.
[61] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 33.
[62] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 34.

Slika 3: Santinijev crtež *Pogled na Klis s juga* s označenim položajem crkve sv. Vida, 1668.

Slika 4: Tlocrt crkve sv. Vida u Klisu s novim arheološkim nalazima.

Slika 5: Zapadno pročelje crkve sv. Vida s položajem pronađenih ulomaka natpisa.

Do 2011. godine Domaslava je bilo samo još jedno u nizu, pomalo čudno ime, no objavom znanstvenog rada *Crkva sv. Vida na Klisu i sv. Marije u Blizni Gornjoj. Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća,* autora Radoslava Bužančića, te članka *O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu* autora Nevena Budaka, ona – do sada u genealogiji hrvatskih vladara nepoznata kraljica – dobiva i stručnu, ali i medijsku pažnju.

Četiri pronađena ulomka grede oltarne ograde sadrže dekoracije i natpis. Prvi ulomak dimenzija je 21 x 35 x 11 cm s natpisom ORUM FILIU, drugi ulomak dimenzija je 21 x 37 x 11 cm s natpisom MEA DOMAS, treći ulomak ima dimenzije 10 x 16 x 11 cm i natpis LAVA, dok je četvrti dimenzija 10 x 19 x 11 cm s natpisom REGINA.[63] Dva veća ulomka grede podijeljena su na dva vodoravna polja. Gornje polje ukrašeno je troprutim kukama s dugom nožicom i kraćom kružnicom, dok se u polju ispod njega nalazi posvetni latinski natpis. Krećući od pretpostavke da

[63] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 34.

su sva četiri ulomka dio iste grede s natpisnim poljem, moguće je zaključiti da su i preostala dva manja ulomka imala istu dekoraciju u gornjem polju, koja nije sačuvana. Valja istaknuti i da su na ulomku s natpisom ORUM FILIU kuke okrenute nalijevo, što može sugerirati da se ulomak nalazio na lijevoj stranu, dok su one na ulomku s natpisom MEA DOMAS okrenute nadesno te se vodeći istim zaključkom može smatrati da se ovaj ulomak nalazio s desne strane. Također, kuke okrenute na lijevu stranu imaju uže nožice koje se međusobno ne dodiruju, dok to nije slučaj s kukama okrenutima nadesno.

Slika 6: Ulomci grede oltarne ograde pronađeni u crkvi sv. Vida.

Osim spomenutih ulomaka grede oltarne ograde pronađeni su i ostatci pilastra dimenzija 114 x 26 x 15 cm. Pilastar, sastavljen od nekoliko ulomaka, ukrašen je dvostrukim troprutim prepletom u motivu tzv. ukrštenih pereca, što se preklapa i tvori oblik zvijezda. Pronađen je i vijenac pluteja, dimenzija 19 x 84 x 17 cm, dekorirana dvama nizovima međusobno prepletenih troprutih pereca.[64]

Slika 7: Pilastar oltarne ograde pronađen u crkvi sv. Vida.

[64] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 34.

Slika 8: Greda pluteja oltarne ograde pronađena u u crkvi sv. Vida.

Slika 9: Rekonstrukcija oltarne ograde unutar izložbenog prostora Kneževog dvora u trećem obrambenom obzidu Tvrđave Klis.

Radoslav Bužančić predlaže da se navedeni tekst čita: MEA DOM(N)A S(C)LAVA REGINA.[65] Natpis datira u prvu polovicu 9. stoljeća, a pozivajući se na interpretaciju natpisa i titule kraljice Slavena, on navedenu kraljicu smatra Trpimirovom suprugom.

> „…sudeći prema spomenutim naslovima i titulama, votivni bi natpis mogao pripadati vladaru iz prve polovice IX. stoljeća, po svoj prilici samom Trpimiru, jedinom vladaru toga doba uz kojeg je spomenuta kraljevska titula… Takav natpis upućuje na to da se radi o tituli kraljice Slavena; stoga bi njezin muž trebao biti kralj Slavena, iz čega se može zaključiti da je ulomak

[65] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 34.

> prvog dijela evanđelju, gdje je Trpimir potpisan kao *domno Trepimiro,* pa bi titular njegove žene doista mogla biti DOMNA SCLAVA REGINA, kako se to čita iz teksta grede oltarne pregrade.“ [66]

Neven Budak se ne slaže s Bužančićevom datacijom i interpretacijom pronađenih ulomaka. Naime, Bužančić unutar riječi DOMA ubacuje slovo N kako bi došao do titule *domna* koja bi bila ženska verzija muške titule *domnus,* koja se spominje uz imena hrvatskih vladara 9. stoljeća.[67] Bužančić predlaže još i dodavanje slova C iza slova S prije nastavka LAVA.[68] Umetanje slova N Neven Budak smatra pogrešnim jer „bi umetanje slova N bilo dopustivo jedino ako bi iznad M stajao znak kraćenja, a njega nema.“[69] Drugi Bužančićev dodatak, Budak, također, smatra spornim jer bi dobiveni oblik SCLAVA REGINA bio pogrešan jer ispravno on trebao glasiti SCLAVORUM REGINA.[70] Pozivajući se na titulu *regina,* Budak navodi da se hrvatske kraljeve tako počinje nazivati tek u 10. stoljeću, a da je Trpimirova titula *rex,* kojom ga Gottschalk naziva i na kojoj Bužančić temelji svoju dataciju, iznimka. Budak natpis s imenom kraljice Domaslave datira najranije u 10. stoljeće.[71] Tome u prilog navodi i da je vjerojatnije da su se u fragmentiranoj tituli spominjali Hrvati, a ne Slaveni jer je u 10. stoljeću ono bilo češće od slavenskog.[72] Njegova rekonstrukcija natpisa glasi: EGO xy REX CROATORUM FILIUS xy-i REGIS UNA CUM CONIUGE MEA DOMASLAVA REGINA (HOC OPUS) FIERI IUSSI.[73] Na temelju citiranog prijedloga restitucije natpisa, Budak zaključuje sljedeće:

> „O kojoj bi se hrvatskoj kraljici radilo možemo samo nagađati. Ako je Jelena bila žena Mihajla Krešimira II. i majka Stjepana I. Držislava, onda je Domaslava mogla biti majka Mihajla Krešimira ili nekog od njegovih neposrednih prethodnika… Domaslava je po svoj prilici

[66] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji,* Vol. 42, No. 1 (2011), str. 38- 40.
[67] Vidi: Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split: MHAS. 1996., str. 147.
[68] Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji,* Vol. 42, No. 1 (2011), str. 36.
[69] Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu“. *Historijski zbornik*, No. 2 (2011), str. 318.
[70] Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu“. *Historijski zbornik*, No. 2 (2011), str. 318.
[71] Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu“. *Historijski zbornik*, No. 2 (2011), str. 319.
[72] Vidi: Budak, Neven. Identities in Early Medieval Dalmatia (7th – 11th c.). *Franks, Northmen and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe*. sv. 5. 2008. str. 223-241.
[73] Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu“. *Historijski zbornik*, No. 2 (2011), str. 320.

hrvatska kraljica iz prve polovice 10. st., a njezina titula bi osnažila tvrdnju da su hrvatski vladari već od Tomislava koristili titulu *rex*."[74]

Ime Domaslava najčešće se javlja u muškom rodu na području današnje Poljske i Češke.[75] U 10. stoljeću pala je Velikomoravska Kneževina, a neki su se Moravci, bježeći pred Mađarima, sakrili i na ovo naše područje. Upravo ova poveznica jest ono što je tema brojnih internetskih foruma na kojima se raspravlja o tome da se nesretna Domaslava sklonila na hrvatski dvor i zaljubila u mladoga hrvatskog kralja.[76] Budak, u svom radu, priznaje da je i njemu ova teorija vrlo privlačna, ali samo ime ne može biti dostatan i valjan argument.[77]

[74] Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu". *Historijski zbornik*, No. 2 (2011), str. 320.
[75] Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu". *Historijski zbornik*, No. 2 (2011), str. 319.
[76] Forum.hr. *Natpis kraljice Domaslave*. https://www.forum.hr/showthread.php?t=707216. Pristupljeno: 30. ožujka 2021.
[77] Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu". *Historijski zbornik*, No. 2 (2011), str. 319.

3.2. Jelena Slavna i ranosrednjovjekovni spomenici

Spomenička baština koja se u literaturi dovodi u vezu s kraljicom Jelenom Slavnom jest natpis s Jeleninog sarkofaga te crkve sv. Stjepana i sv. Marije na Otoku u Solinu, za koje se vjeruje da ih je ona sagradila te obdarila.

Solin nastaje i nastavlja svoj razvoj na temeljima antičke Salone, preciznije na rubnim dijelovima salonitanskog područja, konkretno na području Gospina otoka na Jadru, pa sve do Sućurca i Putalja.[78] Tijekom 10. stoljeća teritorij ranosrednjovjekovne hrvatske države nije bio ugrožavan od stranih osvajača, međutim to je razdoblje dinastičkih sukoba[79] te vrijeme kada se težište prebacuje s političke i svjetovne vlasti na crkvenu, što dokazuje i splitski crkveni sabori, održani 925. i 928. godine, na kojima Split postaje sjedište metropolije.[80]

Kraljica Jelena Slavna, žena Mihajla Krešimira II. i majka Stjepana Držislava, definitivno je najpoznatija hrvatska vladarica. Sve do kraja 19. stoljeća o njoj se jedino znalo iz kronike Tome Arhiđakona gdje stoji da je ona sagradila i obdarila crkve sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu te ih poklonila Splitskoj metropoliji.[81] Još navodi i to da su u predvorju Sv. Stjepana pokopani mnogi kraljevi i kraljice, uključujući i „uzvišenog junaka Krešimira kralja".[82] Radoslav Bužančić unutar rada *Srednjovjekovne geminae na Otoku u Solinu* donosi pregled raznih dokumenata i spisa koji svjedoče o postojanju dviju crkvi te iznosi tezu da „nema dvojbe da su crkve nakon provale Tatara 1242. bile porušene."[83] Porušena crkva sv. Marije obnovljena je za vrijeme Šubića u 14. stoljeću[84] o čemu svjedoči isprava kneza Mladena Šubića Kliškog iz 6. travnja 1342. godine:

> *(Protocollo c. S.). Die sextodecimo aprilis. Egregius et potens uir dominus comes Mladinus de Clissa, natus condam bone memorie domini comitis Georgii ciuitatum Dalmacie, (...) Actum in Salona iuxta flumen prope ecclesiam sancte Marie, presentibus Nichola Cimigule de Tragurio et Georgio Cipriani Bosanni testibus, et ser Cpre ser Petri de Spaleto examinatore*.[85]

---

[78] Marin, Emilio. *Starohrvatski Solin*. Split: Arheološki muzej, Galerija Umjetnina, Matica Hrvatska, 1992, str. 9.
[79] Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Liber, 1995, str. 305-306.
[80] Goldstein, Ivo. „Uloga užeg i šireg solinskog područja u hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj povijesti Hrvatske". *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, No. 85 (1992), str. 123.
[81] Duplančić, Arsen. *Crkve kraljice Jelene u Solinu*. Split: Arheološki muzej, 1999, str. 7.
[82] Katić, Lovre. „Solin od 7. do 20. Stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, No. 9 (1955), str. 37.
[83] Bužančić, Radoslav. „Srednjovjekovne geminae na Otoku u Solinu". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 37, No. 1, (1998), str. 59-61.
[84] Bužančić, Radoslav. „Srednjovjekovne geminae na Otoku u Solinu". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 37, No. 1, (1998), str. 62.
[85] *Atti e memorie della Societa' dalmata di storia patria*, Vol. 2. Zara: A' spese della Societa' dalmata di storia patria, 1927, str. 146-147.

Bužančić donosi i prijepis isprave kninskog biskupa Ladislava datiran 23. veljače 1397. godine unutar koje se spominje, sada obnovljenja, crkva posvećena Blaženoj Djevici Mariji i sv. Stjepanu:

> *Excellentissimo principi et domino Sigismundo, dei gratia inclito regi Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. marchionique Bradeburgensi etc. Ladislauus episcopus ecclesie Tinniensis orationum suffragia deuotarum cum perpetua fidelitate. (...) discretus vir dominus Duymus Vicarius D. Archeiepiscopi Spalatensis exhibuit nobis quedam instrumenta litteralia super quadam villa Prasci vocata et molendinis in fiumine Salone existentibus et insula in qua existunt ecclesiae B. Virgins et Sti Stephani, salinis et aliis certis terris hinc diversis locis existentibus.* [86]

Današnja crkva sv. Marije na Otoku u Solinu sagrađena je 1878. godine po nacrtu splitskog arhitekta Emila Vechiettija, nakon što je u požaru u noći s 21. na 22. travnja 1875. godine prijašnja izgorjela. Nova crkva prvotno nije imala zvonik, no projekt je ubrzo nadopunjen tako da je zvonik zamišljen uz sjeveroistočnu stranu apside crkve sv. Marije.[87]

Potraga za Jeleninom crkvom bila je poput traganja za blagom. Za njom se tragalo na Manastirinama, u Šupljoj crkvi, u poljima podno Klisa i Kaštel Sućurca… Prilikom prethodno spomenutog projekta izgradnje tornja zvonika nove crkve otkriveni su ostatci zidova i ulomci kamenog namještaja, što je potaknulo društvo *Bihać* da pokrene arheološka istraživanja lokaliteta. Niti četiri dana nakon početka istraživanja dugo čuvana tajna otkrivena je, o čemu je don Frane Bulić promptno obavijestio zagrebački ogranak JAZU-a:

> „Slavnoj Jugoslavenskoj akademiji Zagreb. Danas Društvo Bihać otkrilo je pokraj crkve Gospe u Solinu drevnu crkvu Sv. Marije od Otoka, gdje se po Tomi Arhidjakonu pokopahu hrvatski kraljevi. Našao se je u komadima i nadpis koji spominje hrvatsku kneginju Helenu, utemeljiteljicu ove crkve. Veliko oduševljenje. Iskopine se nastavljaju. Predsjednik Društva Bulić.“[88]

---

[86] Smičiklas, Tadija. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 18, Listine godine 1395. – 1399. Zagreb: JAZU, 1990, str. 176-177.; Bužančić, Radoslav. „Srednjovjekovne geminae na Otoku u Solinu“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 37, No. 1, (1998), str. 62-63.

[87] Duplančić, Arsen, Matijević, Mario, Trogrlić, Marko. *Helena Regina i Solin godine 1898*. Katalog izložbe u povodu 120 godina od otkrića crkve i nadgrobnog natpisa hrvatske kraljice Jelene. Split: Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2018, str. 13.

[88] Arhiv Društva Bihać, br.12/98. od 26. kolovoza 1898.; Oreb, Franko. „Odjeci otkrića Jelenina epitafa u Solinu 1898. godine u hrvatskoj javnosti po izvješćima onodobnoga tiska“. *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 2, No. 1 (2009), str. 206.

O ovom otkriću i euforiji što je ubrzo zavladala piše i Martin Pletikosić u *Izvješću Martina Pletikosića nadziratelja radnika iz Solina pri iskopinam kod Gospe od Otoka u Solinu, godine 1898., upućeno Slavnoj skupštini Bihaća 18. prosinca 1898.*, gdje navodi kako su o pronalasku odmah bili obaviješteni „predsjednik, koji ončas dođe u društvu s gosp. Šegvićem" te sastavivši nekoliko komada koji „daše ime Helena" Bulić dade naredbu da „slave zvona".[89] Ubrzo se glas raširio diljem zemlje te se narednih dana cijela svita slila u Solin.

Prilikom iskapanja pronađeni su ostatci trobrodne bazilike dimenzija 23 x 10 m, čiji svod leži na trima parovima pilona kvadratnog presjeka. Istočno se nadovezuje iznutra polukružna, izvana pravokutna apsida unutar koje se nalaze tri polukružne niše. Unutarnji i vanjski zidovi raščlanjeni su lezenama. Zbog nejednakog razmaka među parovima pilona vjeruje se da su prednja dva para pridržavala kupolu. Crkva je bila funeralna i kanonička, a tome u prilog ide i velik broj grobova[90], što se nalazi oko nje, a o kojima postoje zapisi u *Arhivi Društva Bihać:*

> „Okolo pak same Bazilike van zidova sa zapada, sjevera i istoka odgrnulo se mnogo grobnica iz raznih kasnijih doba. Ti grobovi leže u raznim položajima, te prosto i prostim kamenjem obzidani, a pokriveni koji prostim pločam, koji komadim razbivenih sarkofaga. Sa južne strane ove Bazilike bilo je takodjer takovih grobova, ali su ti porušeni, kako pripoviedaju Solinjani, natrag 20 godina, kad su dubili temelje sadašnjoj Crkvi, koja je ciko uz ovu sagradjena. Takodjer i unutar zidova odkrila su se takova dva prosta groba: jedan u lievomu krilu drugoga pridvorja, a drugi u istomu pridvorju ispod ulaza u glavni brod. Osobitu je pažnju svratio na se grob izvan zidova na sjevernoj strani abside, koji leži ciko uza zid, jer je bio obzidjan sa ulomcim ornamentike iz hrvatske dobe. Ovi su se ulomci pokupili, a grob se je obzidjao prostim kamenjem. Osim tih grobnica, u kojim je samo po jedan kostur, izkopalo se je mnoštvo kostura, prosto u zemlji zakopanih iz starije i naše dobe..."[91]

Glede grobova, Bulić smatra da nema sumnje da se radi o grobovima „iz kasnijega doba", izuzetak su br. 1 i br. 15. koji su rimski, te kako je „sarkofag kraljice Jelene C-D jedini sigurni iz hrvatskoga doba."[92]

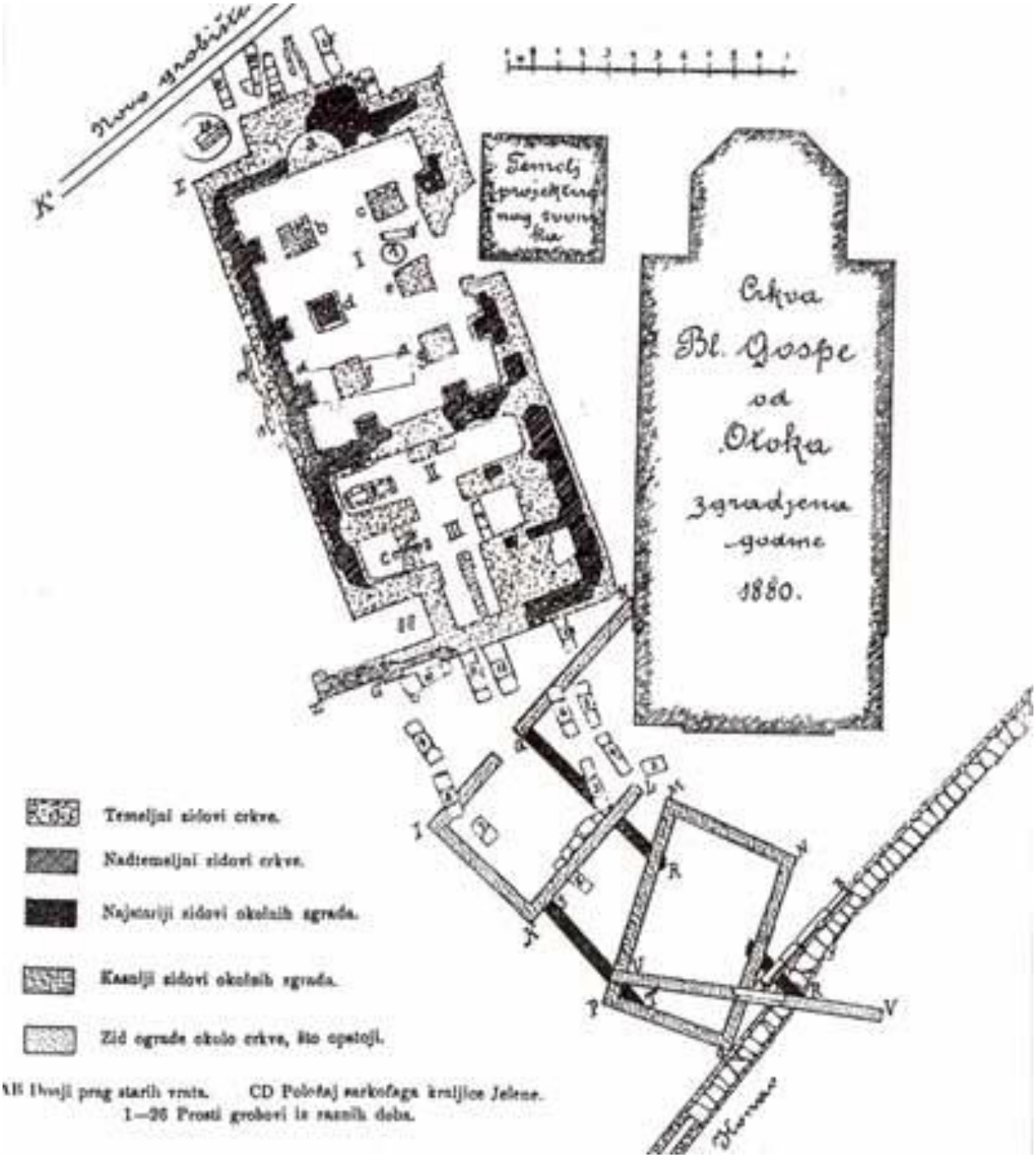
---

[89] Arhiv Društva Bihać, br. 27/98. od 18. prosinca 1898.; Oreb, Franko. „Odjeci otkrića Jelenina epitafa u Solinu 1898. godine u hrvatskoj javnosti po izvješćima onodobnoga tiska". *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 2, No. 1 (2009), str. 206.

[90] Godine 1898. otkopano je ukupno 26 grobova: 13 ispred, 2 u narteksu, 9 sa sjeverne i istočne strane; Duplančić, Arsen. *Crkve kraljice Jelene u Solinu*. Split: Arheološki muzej, 1999, str. 23.

[91] Arhiv Društva Bihać, br. 27/98., str. 4; Duplančić, Arsen. *Crkve kraljice Jelene u Solinu*. Split: Arheološki muzej, 1999, str. 23.

[92] Bulić, Frane. „Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom natpisu kraljice Jelene". *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, N. S. Sv. V. (1901), str. 208.

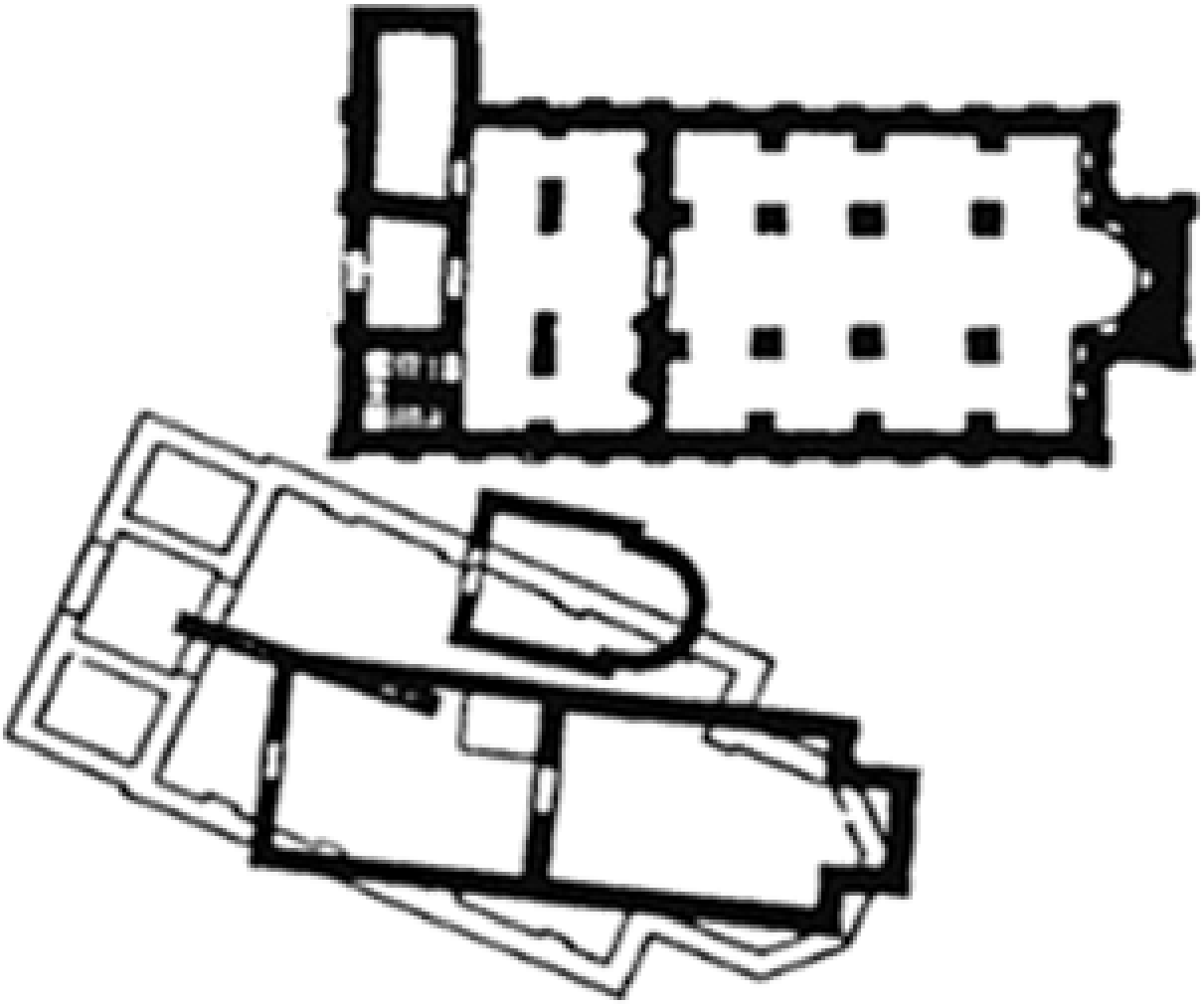
Slika 10: A.Tlocrt iskopina na Gospinu Otoku 1898. godine prema A. Beziću.

O tome radi li se o dvjema crkvama s različitim titularom ili pak o jednoj sa zajedničkim i danas se polemizira. Toma Arhiđakon u svojoj kronici spominje dvije crkve u vezi s kraljicom Jelenom: sv. Stjepana i sv. Mariju.[93] Don Frane Bulić i don Lovre Katić smatraju da je crkva u

[93] Arhiđakon, Toma. *Historia Salonitana (Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika)*. Split: Književni krug Split, Biblioteka Knjiga Mediterana, 2003, str. 66.

kojoj je pronađen Jelenin natpis crkva sv. Marije, što se jasno saznaje iz brzojava poslanom Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu.[94] Ljubo Karaman zastupa tezu da se radi o dvjema crkvama, pa tako zidove pronađene prilikom istraživanja 1930-ih godina smatra ranosrednjovjekovnim i atribuira im titular sv. Marije, dok je crkva u kojoj je pronađen sarkofag kraljice Jelene crkva sv. Stjepana.[95] Ejnar Dyggve slaže se s Karamanom, no iznosi i tezu o dvojnoj bazilici tzv. *bazilika gemina*.[96] Ponovni iskopi 1972. godine i nove analize Dyggveovih crteža ukazali su na neke nejasnoće. Tako, primjerice, Arsen Duplančić ukazuje na to da Dyggve neke površine označava, ali ih ne objašnjava, što je navelo na sumnju da ih je svojevoljno dodavao i ucrtavao.[97] Skladno novim saznanjima, Željko Rapanić i Dušan Jelovina zaključili su da u 10. stoljeću na Otoku nisu postojale dvije crkve, već da je ondje postojala samo jedna crkva, crkva sv. Stjepana u kojoj je pronađen i sarkofag kraljice Jelene, dok se crkva kraljice Jelene nalazi negdje drugdje, najvjerojatnije na solinskoj Gradini.[98] Miljenko Jurković donosi tezu o postojanju dvojnog titulara unutar jedne crkve: jedan svetac se štuje u glavnom brodu (sv. Stjepan), a drugi u *westwerku* ili predbrodu (sv. Marija).[99] Navodeći kako se dvojne crkve u ranom srednjem vijeku naslanjaju na tradiciju i funkciju ranokršćanskih, Radoslav Bužančić vjerovanja je da se radi o dvojnim crkvama, gdje je jedna od dviju crkvi *domus episcopalis* – crkva sv. Marije, te da se koristi za svakodnevnu službu, dok je druga namijenjena za svečanu službu i liturgiju, odnosno kanonička – crkva sv. Stjepana.[100]

[94] Arhiv Društva Bihać, br. 12., 1898.; Duplančić, Arsen, Matijević, Mario, Trogrlić, Marko. *Helena Regina i Solin godine 1898*. Katalog izložbe u povodu 120 godina od otkrića crkve i nadgrobnog natpisa hrvatske kraljice Jelene. Split: Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2018, str. 22.
[95] Karaman, Ljubo. *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1930, str. 229.
[96] Dyggve, Ejnar. *Izabrani spisi*. Split: Književni krug, 1989, str. 109.
[97] Duplančić, Arsen. *Crkve kraljice Jelene u Solinu*. Split: Arheološki muzej, 1999, str. 30.
[98] Rapanić, Željko, Jelovina Dušan. „Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu". *Vjesnik za arheologiju i historiju - Dalmatinsku*, No. 70 – 71 (1968 – 1969), str. 128-135.
[99] Jurković, Miljenko. „Crkve s *westwerkom* na istočnom Jadranu". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 26, No. 1 (1986), str. 82-83.
[100] Bužančić, Radoslav. „Srednjovjekovne geminae na Otoku u Solinu". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 37, No. 1, (1998), str. 93-94.

Slika 11: Tlocrt crkava na Gospinu Otoku nakon istraživanja 1930. godine prema E. Dyggveu.

Godine 1898. otkriven je vrlo mali broj ulomaka kamenog namještaja datiranih u 10. ili 11. stoljeće. Pronađen je stup s kapitelom koji je ukrašen jednostavnim ornamentom, najvjerojatnije dio ciborija; ulomak grede oltarne ograde koji je ukrašen dvoprutom trakom koja stvara kružne oblike unutar kojih su listovi, a taj ornament uokviren je trakom s gornje i donje strane; fragmenti koji su najvjerojatnije dijelovi pluteja, s motivom troprute trake i trolista; kamena greda koju u gornjem dijelu krasi polukružni oblici koji se sastoje od triju traka, a pod njima je motiv jednostavnih kuka te fragmenti natpisa sarkofaga kraljice Jelene. [101]

[101] Duplančić, Arsen, Matijević, Mario, Trogrlić, Marko. *Helena Regina i Solin godine 1898*. Katalog izložbe u povodu 120 godina od otkrića crkve i nadgrobnog natpisa hrvatske kraljice Jelene. Split: Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2018, str. 25-27.

Slika 12: Ulomci arhitekture i kamenog namještaja otkriveni na Otoku 1898. godine.

Slika 13: Prvi ikada napravljeni snimak spojenog Jeleninog natpisa, 20. prosinca 1898., nepoznati autor.

Slika 14: Uvećani ulomak Jeleninog natpisa.

Fragmenti natpisa sarkofaga kraljice Jelene napravljeni su od dolomitnog vapnenca. Ukupno ih je pronađeno nešto manje od stotinjak. Natpis dimenzija je 1,23 x 0,74/ 0,76 m, debljina natpisne ploče jest 10 cm, a slova, u visini od 3 do 6 cm, su raspoređena u osam redova. Epitaf je ponovno sastavljen po frakturama od 76 originalnih ulomaka te je većinski restituiran zahvaljujući Mihovilu Abramiću.[102]

Prijedlog čitanja rekonstruiranog natpisa donosi Vedrana Delonga u svojoj knjizi *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*:

> [in hoc t]VMLO Q[ui]ESCIT HELENA FA[mosa quae fui]T VX[o]R MIHAELI REGI MATERQ(ue) STEFANI R[eg(is) quae deliciis r]ENVIT REGNI VIII IDVS M(ensis) OCT[obris quae] HIC OR[dinata f]VIT AN(no) AB INCARNA[tione D(omi)ni] DCCCCLXXVI I[ndictione IV] CICL[ol(una) V ep(acta)] XVII [ciclo sol(ari)] V LVN(a) V [con]CVRRENTE VI ISTAQ(ve) [v]IVENS FV [it] REGN[i] MATER FIT PVPILLOR(um) TVTO[rq](ue) VIDVAR(um) ICQVE ASPICIE[n]S VIR ANIME DIC MISERERE DEVS.[103]

Ista autorica donosi i prijevod:

> „U ovom grobu počiva glasovita Jelena, žena kralja Mihajla, a majka kralja Stjepana, koja se odreče sjaja prijestolja dne 8. mjeseca oktobra, a ovdje bi pokopana godine od upućenja Gospodinova 976., četvrte indikcije, cikla mjesečnoga petoga, epakte sedamnaeste, cikla sunčanoga petoga, dana petoga, koji pada sa šestim (petak). Ona, koja je za života bila

[102] Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.* Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996, str. 131-132.
[103] Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.* Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996, str. 131.

kraljevstvu majka, postade (majkom) sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši, čovječe, reci: Bože, smiluj (joj) se duši!“[104]

Osim navedenog, postoji još nekoliko prijedloga restitucija i prijevoda natpisa koji se međusobno najviše razlikuju po središnjem dijelu teksta. Frane Bulić tako navodi da se Jelena *quae deliciis renvit regni* („odreče sjaja prijestolja“)[105], Ferdo Šišić navodi da je bila kraljica, odnosno *habenasque tenvit regni* („koja je bila vladarica“)[106], dok Mate Suić smatara *ea que mortua rubori renuit regni* („ona je smrću prezrela kraljevski grimiz“).[107] Osim različitog čitanja ulomaka ENVIT i REGNI u kontekstu, mišljena stručnjaka razilazila su se i zbog fragmenta s datumom. Vicko Tomašić vjeruje da u natpisu stoji da je kraljica Jelena umrla 8. listopada 975. godine, a da je pokopana 10. ožujka 976.[108], s njim se slaže i Ferdo Šišić.[109] Pozivajući se na računanje vremena po *calculus Pisanus*[110], Miho Barada smatra kako je u natpisu naveden samo jedan datum, odnosno, samo datum smrti kraljice Jelene 8. listopada 975., no u kasnijim se radovima služi Tomašićevim čitanjem.[111]

[104] Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.* Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996, str. 131.
[105] Bulić, Frane. „Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom natpisu kraljice Jelene“. *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, N. S. Sv. V. (1901), str. 220.
[106] Šišić, Ferdo. „Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 13 No. 1 (1914), str. 53.
[107] Suić, Mate. „Prilog tumačenju natpisa kraljice Jelene“. *Starohrvatska prosvjeta*, Ser. III., No. 14 (1984), str. 34.
[108] Tomašić, Vicko. „Nekoliko riječi o dnevu pokopa hrvatske kraljice Jelene (god. 976. po Kr.)“. *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, No. 15 (1902), str. 38-40.
[109] Šišić, Ferdo. „Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 13 No. 1 (1914), str. 53.
[110] Po *calculusu Pisanusu* početak godine (*stilus*) se računa od 25. ožujka prve godine prije Kristova rođenja.
[111] Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.* Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996, str. 132.; Vidi: Barada, Miho. Iz starohrvatske povijesti II. Natpis hrvatske kraljice Jelene. *Nastavni vjesnik*, br. 43., 1934-1935., str. 73-78.

3.3. Jelena Lijepa i ranosrednjovjekovni spomenici

Ime kraljice Jelene Lijepe u navedenom obliku ne spominje se ni na jednom spomeniku, za sada, ali se u literaturi povezuje s natpisom s oltarne ograde iz crkve sv. Mihajla na Koločepu.

Nakon smrti kralja Petra Krešimira IV. Velikoga, Hrvatska se našla u kaotičnom stanju. Na Jadranu su se pojavili Normani koji pod vodstvom vojvode Amika iz Apulije s juga Italije zarobljuju i ubijaju hrvatskog kralja. O kojem se kralju radi, točno ne znamo, no vjeruje se da je to bio Petar Krešimir IV. S blagoslovom pape Grgura VII., u listopadu 1075. godine u bazilici sv. Petra u Solinu, Zvonimir je okrunjen za hrvatsko-dalmatinskog kralja.[112] Legenda o strašnoj kletvi koju je umirući kralj Zvonimir izrekao jedna je od najpoznatijih legendi Hrvata. Prema njoj, krvareći pod mačevima najbližih prijatelja, prokleo je Hrvate da više nemaju kralja svoje krvi.[113]

Kći ugarskog kralja Bele I., sestra Ladislava I. Arpadovića, supruga Dmitra Zvonimira i majka Radovana i Klaudije, Jelena Arpadović (poznata kao i Ilona, Helena, Jelena Lijepa) nakon smrti muža kraljevska prava prenosi na brata Ladislava I. U isto vrijeme hrvatski velikani izabiru Stjepana II., posljednjeg Trpimirovića na hrvatskom prijestolju. Ladislavov nećak Almoš vlada u Slavoniji, no zamjenjuje ga stariji brat Koloman. On 1097. godine na planini Gvozd napada i pobjeđuje Hrvate, a kralj Petar junački gine. U Biogradu, 1102. godine, Kolomana je okrunjen za kralja Dalmacije i Hrvatske.[114]

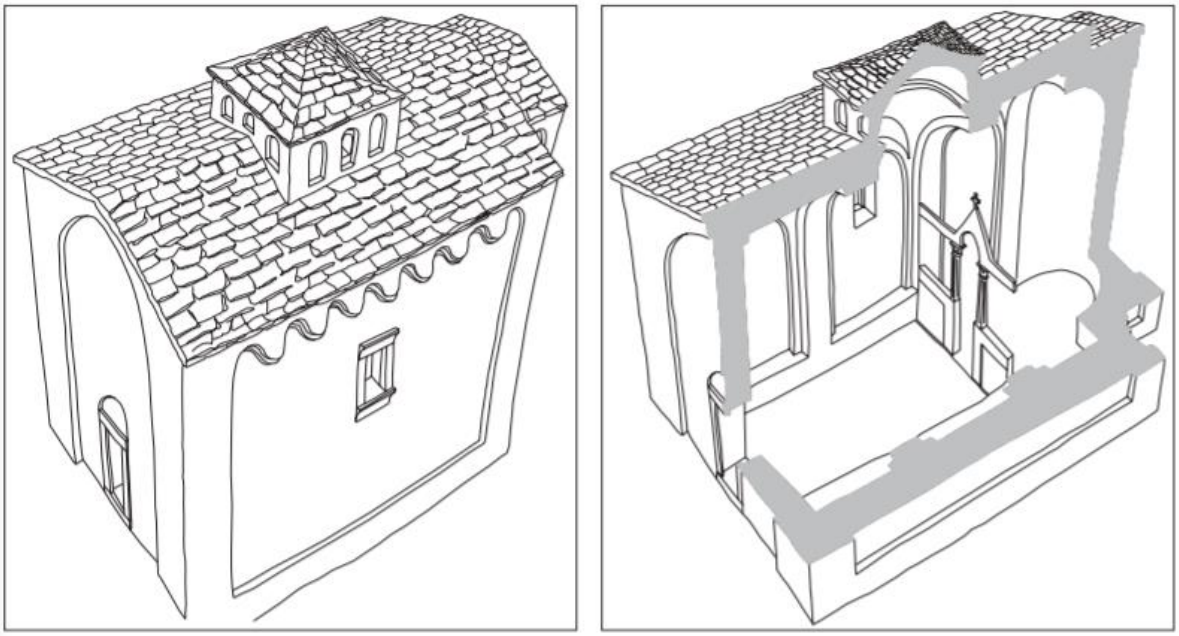
---

[112] Antoljak, Stjepan. Pregled hrvatske povijest. Split: Orbis/ Luna, 1994, str. 50.

[113] „U to vrijeme bizantski car Aleksije I. Komnen bio je poražen kod Pečenega na donjem Dunavu, a Turci Seldžuci osvojili su Jeruzalem. U tim okolnostima Aleksije I. Komnen zatraži od pape Urbana II. pomoć za oslobađanje Jeruzalema od Turaka. U isto vrijeme zatraži pomoć i od Dmitra Zvonimira.
Car bizantski, s voljom Svetoga Oca pošalje pisma i poslanike moleći pomoć kralja Zvonimira. U prvom ga pismu prosiše neka sabere svu gospodu zemlje svoje i sve ljude od vrijednosti.
Kralj Zvonimir primi pisma od pape i cara, zapovjedi po cijelom kraljevstvu svome neka se vitezovi i baruni sakupe kod pet crkava na Kosovu polju. I kada dođe rečeni dan, Zvonimir im pročita molbu hoće li s drugom gospodom kršćanskom, iz drugih zemalja koje su poslana takva pisma, poći osloboditi mjesta na kojima je sin Božji za ljubav našu i otkupljenje svijeta na križu muku trpio, gdje je predao duh Ocu i gdje je u grob bilo položeno tijelo njegovo.
Ali čuvši to, "Bogom prokleti i nevjerni Hrvati" počeše vikati na kralja da on hoće njih odvesti iz domova njihovih, od žena i djece njihove te s carem otimati mjesta gdje je Krist propet i gdje je grob njegov. I nevjerni Hrvati krenu na kralja s bukom i oružjem, počeše sjeći tijelo kralja i krv prolijevati. I kralj, ležeći u krvi, izranjen, prokleo je hrvatski narod rekavši: "Dabogda više nikad ne imali kralja svoje krvi!!!"
Za više o legeni kralja Zvonimira pogledati na: https://blagamisterije.com/kralj-zvonimir-progonio-je-zle-i-pomagao-dobrima-i-prema-legendi-umiruci-izrekao-kletvu-koja-i-danas-izaziva-kontroverze/16316/.

[114] Antoljak, Stjepan. *Pregled hrvatske povijest*. Split: Orbis/Luna, 1994, str. 51-52.

Tijekom 19. stoljeća lik kraljice Jelene Lijepe često je korišten u protumađarskoj promidžbi kao negativni lik žene strankinje koja manipulira mužem.[115] Djelo Eugena Kumičića *Kraljica Lepa (ili propast kraljeva hrvatske krvi)* romansirana je biografija kraljice Jelene.[116]

Slika 15: Prijedlog rekonstrukcije crkve sv. Mihajla na Koločepu prema Željku Pekoviću.

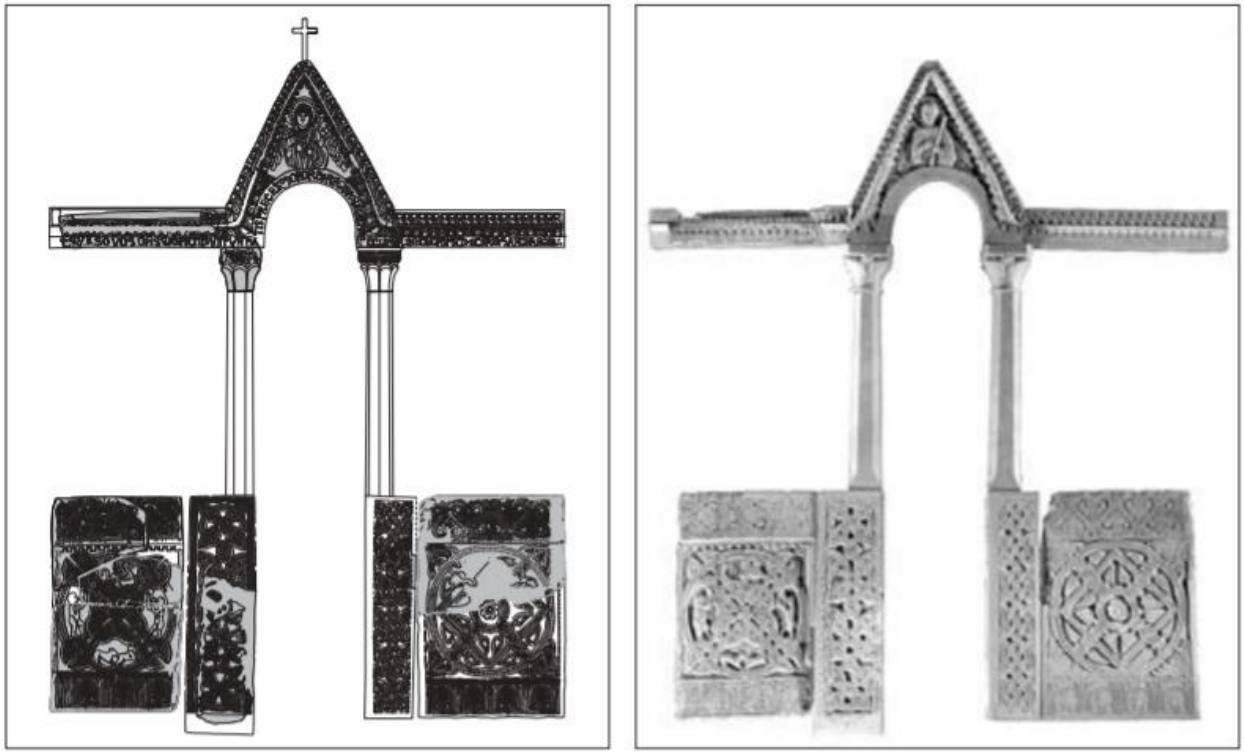
Sv. Mihajlo na Koločepu jednobrodna je ranosrednjovjekovna građevina čiju unutrašnjost dva para polupilastara „T“ presjeka dijele u tri traveja, s iznutra polukružnom, a izvana pravokutnom apsidom i kupolom nad središnjim travjem. Zidovi su joj raščlanjeni slijepim nišama,

[115] Tice, Milka. *Vladarice hrvatskih povijesnih prostora*. Katalog izložbe. Zagreb: KGZ – Knjižnica Medveščak, 2015. – 2016, str. 34.

[116] 1075. godina je u samostanu sv. Stjepan *de Pinis*, u doba vladanja kralja Slavića, muža Nede, kćerke kralja Petra Krešimira. Normani su ugrabili kralja Slavića, kojega su ubrzo pronašli mrtvog. Kraljica Neda želi krenuti u Italiju u potrazi za mužem, ali ju Zvonimirov ujak Streza tajno otima i zatvara u svoju kulu, da bi pomogao Zvonimiru da dođe na prijestolje. Jelena, Zvonimirova žena, odvodi Nedu na otok Maslinik, ali je Neda zajedno s Vekenegom uspjela preplivati do obale, gdje ih hvataju Lepini vojnici i zatvaraju u kulu Bihać. Lepa se boji pustiti Nedu, bivšu kraljicu, da u narodu ne dođe do pomutnje, ali ne uspijeva jer je Neda pobjegla, te se urota otkrila. Kralj Zvonimir vlada kao papin vazal. Kada se Grgur VII. posvadio i zaratio s Henrikom IV., Hrvati na nagovor Zvonimira kreću protiv Nijemaca, ali su ubrzo poraženi. Kada počinju križarski ratovi, vazal pape Urbana II. poziva narod na oslobođenje Jeruzalema. Na Kosovom polju, u selu Biskupiji, Hrvati ubijaju Zvonimira, a ubrzo zatim je kraljica Lepa, sestra Ladislava Arpadovića, otišla bratu. Novi hrvatski kralj je Stjepan II., koji ubrzo umire i na prijestolje dolazi Svačić. U bitci kod Gline potukli su se Hrvati s Mađarima, koje su vodili Ladislav i Lepa. Lepa smatra da se Ladislav može okruniti za hrvatskog kralj u njeno ime, no Mađari gube bitku te je Koloman stupio na hrvatsko prijestolje mirnim putem. Posljednji hrvatski kralj poginuo je na Gvozdu. (Goodreads. *Kraljica Lepa Ili propast kraljeva hrvatske krvi.* https://www.goodreads.com/book/show/17571327-kraljica-lepa-ili-propast-kraljeva-hrvatske-krvi. Pristupljeno 4. lipnja 2021.).

a bočni zidovi imaju lezene koje su, također, najvjerojatnije bile povezane slijepim arkadama.[117] Željko Peković navodi kako pronađena skulptura unutar crkve pripada ranoromaničkoj skulpturi, no njena arhitektura, iako ima „tipološke osobine crkava južnodalmatinskog kupolnog tipa" pokazuje dolazak novog stila, ponajprije po svom rasponu koji je veći nego uobičajeni te po raščlambi vanjskog zidnog plašta bočnih zidova.[118]

Jedno od najvažnijih otkrića prilikom istraživanja zasigurno su bili fragmenti oltarne ograde i prozora. Oltarnu ogradu je rekonstruirao Željko Peković od ulomaka zabata, dvaju pluteja, dvaju pilastara, dvaju osmerokutnih stupova, jednog kapitela[119] te mramorne grede.[120]

Slika 16: Crtež i fotografija rekonstruirane oltarne ograde iz crkve sv. Mihajla.

Unutar središnjeg polja zabata vrsno je isklesan arhanđeo koji u ruci drži žezlo, a na natpisnom polju uklesan je natpis SORORE ET REGINA UAE EDIFICA.[121]

[117] Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008, str. 84-86.
[118] Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008, str. 86.
[119] Vapnenački kapitel pronađen je u crkvi sv. Srđa te bi mogao biti dio ove oltarne ograde.
[120] Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa". *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 2-4.
[121] Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa". *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 2.

Lijevi plutej rekonstruiran je sastavljanjem triju ulomaka te je vizualno podijeljen na tri cjeline. Centralno polje ukrašeno je dvjema troprutim koncentričnim kružnicama, presječenim dvostrukim troprutim dijagonalama, a na sjecištu dijagonala nalazi se motiv čvora. U poljima između prikazane su scene lova, dva dječaka koji pušu u rog, pas koji lovi divljač i grifon. U središtu je križ. Gornja traka ukrašena je nizom horizontalnih troprutih S-vitica s motivom palmete s voluticama, dok je donja traka izvedena kao niz arkada s motivom palmete s volutama.[122]

Slika 17: Tegurij oltarne ograde iz crkve sv. Mihajla.

[122] Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 2.

Slika 18: Lijevi plutej iz crkve sv. Mihajla.

Slika 19: Desni plutej iz crkve sv. Mihajla.

Od desnog pluteja sačuvana je samo gornja polovica. Njegovo središnje polje sastoji se od dviju troprutih koncentričnih kružnica povezanih dijagonalnim troprutim pletenicama između kojih se nalazi tropruti kvadrat, a polja između popunjavaju biljni motivi u obliku bršljanova lista. Gornja traka ima iste motive kao i prvi plutej samo su ovdje okomito postavljeni.[123]

Veći ulomak pilastra pripada lijevom pilastru te mu je gotovo u cijelosti sačuvana donja polovica, ukrašena nizom troprutih kružnica koje su međusobno spojene čvorovima, a u troprutim kružnicama integriran je motiv pereca, dok uresno polje uokviruje traka s dvolisnim motivom.[124]

Drugi, znatno manji ulomak pripadao je desnom pilastru te je ukrašen prepletom troprute trake.[125]

[123] Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 2-3.
[124] Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 4.
[125] Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 4.

Slika 20: Lijevi pilastar iz crkve sv. Mihajla.

Slika 21: Desni pilastar iz crkve sv. Mihajla.

Mramorna greda ukrašena je nizom kuka s velikim okom i nizom dvoprutih arkada ispod kojih se nalazi natpis †QVESO VOS OMS QVI ASPICITIS V.[126]

Slika 22: Dio grede oltarne ograde s natpisom iz crkve sv. Mihajla.

Vedrana Delonga predlaže sljedeću restituciju natpisa:

†Qveso vos om(ne)s q(vi) aspicitis vrt fvndatis preces} piro} sorore (e)t regina q(vae) edifica[vit ecclesia(m) in honore(m) s(an)c(t)i Michaelis archangeli].

ili u prijevodu:

[126] Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008, str. 88-101.

„Molim sve vas koji ovo gledate da [izrečete iskrene molitve] za sestru i kraljicu, koja je sagradila [crkvu u čast svetoga Mihovila arhanđela].“[127]

Slika 23: Grafička rekonstrukcija natpisa oltarne ograde iz crkve sv. Mihajla.

Vedrana Delonga „sestru i kraljicu“ povezuje s kraljicom Jelenom Lijepom, potkrepljujući atribuciju pronalaskom Jelenina spomena kao *soror regis Ladislai* unutar starougarskog ljetopisa, dakle vrlo slično kao i na natpisu oltarne ograde.[128]

[127] Delonga, Vedrana. „Pisana uspomena na jednu “sestru i kraljicu“ s Koločepa“. *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III. No. 34 (2007), str. 201.
[128] Delonga, Vedrana. „Pisana uspomena na jednu “sestru i kraljicu“ s Koločepa“. *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III. No. 34 (2007), str. 204.

4. POLOŽAJ ŽENE U RANOSREDNJOVJEKOVNOM DRUŠTVU

Širenje kršćanstva i jačanje utjecaja Crkve na europska društva te savezom između pape Grgura VII. i kralja Zvonimira, hrvatsko društvo našlo se pod utjecajem jedinstvenog kanonskog zakona. Kanonski zakon, tako je jasno definirao bračni i obiteljski život prema učenjima iz Starog zavjeta, evanđelja, poslanicama sv. Pavla te različitim djelima crkvenih otaca.[129] Dvije najvažnije odrednice novog zakona bile su celibat za svećenstvo te za brak i djevičanstvo za laike. Opisujući obiteljske odnose u hrvatskoj u 11. stoljeću Zdenka Janeković Römer navodi:

> „Obitelji su počivale na načelima agnatskog, patrilinearnog sustava, karakterističnog i za rodovsko društvo i za feudalno društvo koje nastaje. U tako ustrojenoj zajednici odnose među pojedincima određuje autoritet i hijerarhija. Mlađi su podređeni starijima, a žene muškarcima. (...) Žene su određene isključivo svojom ulogom u obitelji i samo preko te grupe zauzimaju mjesto u društvu. Nezavidan položaj žena u obitelji samo je ekstremna posljedica takva ustrojstva društva u kojem pojedinac prava i položaj dobiva po grupi, a ne po sebi. (...) Međutim, u praksi je načelo ravnopravnosti uzmicalo pred zahtjevima laičkog društva, a i pred mizoginijom koja se pojavila unutar same crkvene doktrine.“[130]

I upravo ovdje, dolazimo do paradoksa. Legenda o dolasku Hrvata na prostore današnje Lijepe naše posebno ističe dvije sestre – Tugu i Bugu. Upravo ova legenda, smatra Ivo Goldstein, svjedoči nam o važnoj ulozi žena u hrvatskom društvu.[131] Žene u ranome srednjem vijeku unutar hrvatskog teritorija posjedovale su zemlju i njome su mogli upravljati.[132] Dokaz gornje teze nalazimo u 11. stoljeću kada je Jelenica, sestra bana Godemira, od majke naslijedila samostan te ga potom poklonila samostanu sv. Krševana u Zadru:

> *In nomine sancte et unice trinitatis. Anno incarnationis domini nostri Iesu Christi MXXVIII indictione XII regnante domino Romano piissimo et potentissimo augusto, cathedram uero episcopalem presidente Andrea uenerabili episcopo in Iadera ciuitate. Ego Heleniza, soror Godemiri bani, cartulam hane recordationis de quadam mea oblatione, quam offere cupio in*

[129] Janeković Römer, Zdenka. „Obiteljski odnosi u hrvatskom društvu XI. stoljeća“. U: *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Goldstein, Ivo, str. 115-112. Zagreb: Hrvatska akademija za znanost i umjetnost, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995, str. 262.
[130] Janeković Römer, Zdenka. „Obiteljski odnosi u hrvatskom društvu XI. stoljeća“. U: *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Goldstein, Ivo, str. 115- 112. Zagreb: Hrvatska akademija za znanost i umjetnost, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995, str. 168-169.
[131] Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Liber, 1995, str. 315.
[132] Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Liber, 1995, str. 315.

cenobio beati Chrisogoni martiris, iubeo fieri. Habeo enim territorium dimissum michi a matre mea in loco, qui dicitur Obrouizo, ubi et construxi ecclesiam ad honorem supradicti beati Chrisogoni, iuxta ecclesiam, que ibidem sita est in honore beati Petri. (...) Ego Trasus, predicti cenobii beati Christi martiris Chrisogoni abbas, iussione supranominate spiritualis filie mee Helenize, huius cartule auctor et cum fratribus meis testis sum. Amen.[133]

U *Čedadskom evangelistaru* Mariosa (Marija, Maruša), Branimirova žena, nosi istu titulu kao i njezin suprug – *cometissa*[134], dok se u ispravi kneza Muncimira iz 892. godine među svjedocima spominje i njegova žena pod titulom *comitissae*[135], što nam dokazuje da su žene, barem one aktualnih vladara, nosile istu titulu kao i njihovi supruzi. Jelena Slavna nazvana je *regni mater*, odnosno „majkom kraljevstva" za njezina života te *tutor pupilorum et viduarum* („zaštitnicom siročadi i udovica"), što je uistinu neobično za ondašnja ranosrednjovjekovna društva, a i za ona kršćanska.[136]

O ulozi žena u ranom srednjem vijeku pisala je Zrinka Nikolić Jakus u radu *Kneginja Maruša. Žene, supruge, vladarice u ranom srednjem vijeku*. Autorica vladarevu suprugu povezuje s partnericom u vlasti. Ona se brine o kraljevskom ruhu, o nakitu i regalijama, nadzire dvor te tradicionalno igra ulogu posrednice između kralja i podanika. Dok je kralj bio otac kraljevstva, autoritativan lik koji dijeli pravdu i kažnjava krivce, kraljica je predstavljena kao majka kraljevstva, moliteljica koja je kralju omogućavala da pokaže milost, a da ne izgubi strahopoštovanje podanika. Zrinka Nikolić Jakus ovu tezu podupire interpretacijom teksta s nadgrobne ploče kraljice Jelene Slavne gdje se „navodi da je ona donijela mir kraljevstvu".[137] Iznimno važna uloga vladarica u ranom srednjem vijeku jest promidžba kristijanizacije, što je vidljivo iz brojnih pokroviteljstva, darovnica i izgradnji crkava i samostana u ime vladarica. Zrinka Nikolić Jakus tako navodi primjer Klotilde koja je preobratila svoga muža, kralja Klovisa te tako potpomogla kristijanizaciju Franaka te natpis na crkvi sv. Spasa na izvoru Cetine gdje se

[133] Stipišić, Jakov, Šamšalović, Miljen. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, Listine godine 743. – 1100. Zagreb: JAZU, 1967, str. 66-67.
[134] Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Liber, 1995, str. 316.
[135] Stipišić, Jakov, Šamšalović, Miljen. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, Listine godine 743. – 1100. Zagreb: JAZU, 1967, str. 24.
[136] Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Liber, 1995, str. 315.
[137] Nikolić Jakus, Zrinka. Kneginja Maruša. Žene, supruge, vladarice u ranom srednjem vijeku, U: *Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom muzeju u Zagrebu*, ur. Bunčić, Maja, Dugonjić, Antia, str. 14-21. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu. 2019, str. 18.

uz ime župana Gostihe spominje i Nemira, njegova majka „koja je možda imala u tome i primarnu ulogu“.[138]

[138] Nikolić Jakus, Zrinka. Kneginja Maruša. Žene, supruge, vladarice u ranom srednjem vijeku, U: *Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom muzeju u Zagrebu*, ur. Bunčić, Maja, Dugonjić, Antia, str. 14-21. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu. 2019, str. 18-19.

5. ZAKLJUČAK

Na temelju pronađenih ulomaka grede oltarne ograde na kliškoj tvrđavi, Domaslavu neosporno možemo povezati uz gradnju ranosrednjovjekovne sakralne građevine unutar utvrđenoga dominantnog položaja. Na Otoku u Solinu, unutar mauzoleja hrvatskih vladara, sahranjena je Jelena Slavna, a zahvaljujući natpisu s njezina sarkofaga, popunjena je genealogija hrvatskih narodnih vladara. S*orore (e)t regina* s natpisa iz crkve sv. Mihajla na Koločepu atribuira se vladarici sa samog kraja hrvatskog kraljevstva – Jeleni Lijepoj.

Suprotno mišljenju iz 19. stoljeća i stereotipnim predodžbama, žene u srednjem vijeku, pa tako i naše vladarice, nisu samo pasivni akteri lijepog lica. Kraljica kao osoba najbliža kralju imala je tradicionalno važnu ulogu kao posrednica između kralja i njegova naroda, što se u ranom srednjem vijeku najbolje očituje u potpomaganju procesa kristijanizacije. Podizanje crkava i samostana, darivanje klera i naroda bili su samo neki od načina kako su žene vladarice, kraljice očuvale uspomene i sjećanja na svoju obitelj i pokojnike. Njihova ostavština i spomenička baština rasvijetlile su nam nedoumice o genealogiji, o kulturi, o vjeri. Zahvaljujući njima, dinastije su se rađale, a vladari su ulazili u povijest.

Dosadašnju otkrivenu spomeničku baštinu vezujemo za svega tri imenom nam poznate hrvatske ranosrednjovjekovne vladarice – Domaslavu, Jelenu Slavnu i Jelenu Lijepu, dok o ostalih osam (Marija Dragodid, Maruša (Mariosa), Ventesela, Maruša Černi (Mariosa), Margarete (Margarita), Strezina (Šubić) Bribirka, Hicela Orselo i Neda Krešimirova) znamo samo iz pisanih izvora ili, pak, narodnih predaja. Otkrićem svega nekolicine njih, naša se povijest promijenila, te se valja zapitati što bi bilo kada bismo pronašli još tragova hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladarica.

6. POPIS LITERATURE

1. Antoljak, Stjepan. *Pregled hrvatske povijest*. Split: Orbis/ Luna, 1994.
2. Arhiđakon, Toma. *Historia Salonitana*. Zagreb: Jugoslavenska akademija za znanost i umjetnost, 1894.
3. Arhiđakon, Toma. *Historia Salonitana (Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika)*. Split: Književni krug Split, Biblioteka Knjiga Mediterana, 2003.
4. *Atti e memorie della Societa' dalmata di storia patria*, Vol. 2. Zara: A' spese della Societa' dalmata di storia patria, 1927.
5. Bethmann, Ludwig Conrad. „Die Evangelienhandschrift zu Cividale“. *Neue s Archi v der Gesellschaft für altere deutsche Geschichtskunde*, Vol. 2 (1874): 113-128.
6. Bjelovučić, Nikola Zvonimir. *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*. Zagreb: Matica hrvatska, 1929.
7. Brković, Milko. „Svjedoci u ispravama hrvatskih narodnih vladara“. *Croatica Christiana periodica*, Vol. 18 No. 34 (1994): 51-78.
8. Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu“. *Historijski zbornik*, No. 2 (2011): 317-320.
9. Bulić, Frane. „Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom natpisu kraljice Jelene“. *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, N.S. Sv. V. (1901): 202-214.
10. Bužančić, Radoslav. „Srednjovjekovne geminae na Otoku u Solinu“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 37, No. 1, (1998): 57-95.
11. Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011): 29-67.
12. Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996.
13. Delonga, Vedrana. „Pisana uspomena na jednu “sestru i kraljicu“ s Koločepa“. *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III., No. 34 (2007): 199- 211.
14. Duplančić, Arsen. *Crkve kraljice Jelene u Solinu*. Split: Arheološki muzej, 1999.
15. Duplančić, Arsen, Matijević, Mario, Trogrlić, Marko. *Helena Regina i Solin godine 1898*. Katalog izložbe u povodu 120 godina od otkrića crkve i nadgrobnog natpisa hrvatske

kraljice Jelene. Split: Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2018.
16. Dyggve, Ejnar. *Izabrani spisi*. Split: Književni krug, 1989.
17. Firić, Valter. *Tvrđava Klis*. Klis: Hrvatsko društvo Trpimir, 1996.
18. Goldstein, Ivo. „O Tomislavu i njegovom vremenu". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Vol. 18, No. 1 (1985): 23-55.
19. Goldstein, Ivo. „Uloga užeg i šireg solinskog područja u hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj povijesti Hrvatske". *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, No. 85 (1992): 117-129.
20. Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Liber, 1995.
21. Janeković Römer, Zdenka. „Obiteljski odnosi u hrvatskom društvu XI. stoljeća". U: *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Goldstein, Ivo, 115-112. Zagreb: Hrvatska akademija za znanost i umjetnost, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
22. Jurković, Miljenko. „Crkve s *westwerkom* na istočnom Jadranu". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 26, No. 1 (1986): 61-85.
23. Karaman, Ljubo. *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1930.
24. Katić, Lovre. „Solin od 7. do 20. Stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, No. 9 (1955): 17- 91.
25. Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus, 1990.
26. Listeš, Srećko. *Klis: prošlost, toponimi, govor*. Klis: Hrvatsko društvo Trpimir, 1998.
27. Lučić, Ivan. *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*. Zagreb: VPA, 1986.
28. Marasović, Tomislav. „Starohrvatski Solin: položaj i značaj u ranosrednjovjekovnom graditeljstvu Dalmacije". *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 85 (1992): 59-73.
29. Marin, Emilio. *Starohrvatski Solin*. Split: Arheološki muzej, Galerija Umjetnina, Matica Hrvatska, 1992.
30. Marun, Lujo. „Bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina". *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. IV., br. 3 i 4 (1898): 113-118.
31. Monticolo, Giovanni. *Cronache veneziane antichissime*. Rim: Forzani, 1890.
32. Nikolić Jakus, Zrinka. Kneginja Maruša. Žene, supruge, vladarice u ranom srednjem vijeku, U: *Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom*

muzeju u Zagrebu, ur. Bunčić, Maja, Dugonjić, Antia, str. 14-21. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu. 2019.

33. Oreb, Franko. „Odjeci otkrića Jelenina epitafa u Solinu 1898. godine u hrvatskoj javnosti po izvješćima onodobnoga tiska“. *Tusculum: časopis za solinske teme*, Vol. 2 No. 1 (2009): 205-212.
34. Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005): 1-8.
35. Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008.
36. Peković, Željko. Crkva Sv. Stjepana u Pustijerni, U: *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, ur. Milošević, Ante, Jurković, Miljenko, 341-375. Zagreb – Motuvun – Split: Sveučilište u Zagrebu – Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2012.
37. Rački, Franjo. *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. Stoljeća*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.
38. Rapanić, Željko, Jelovina Dušan. „Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu“. *Vjesnik za arheologiju i historiju - Dalmatinsku*, No. 70-71 (1968 – 1969): 107-135.
39. Skrula, Stefano. *Ragusa – cenni storici.* Zagreb: Vlastita naklada, 1876.
40. Skupina autora. *Povijest Hrvata:Srednji vijek*, Zagreb: Školska knjiga, 2003.
41. Smičiklas, Tadija. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 18, Listine godine 1395 – 1399. Zagreb: JAZU, 1990.
42. Stipišić, Jakov, Šamšalović, Miljen. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, Listine godine 743. – 1100. Zagreb: JAZU, 1967.
43. Suić, Mate. „Prilog tumačenju natpisa kraljice Jelene“. *Starohrvatska prosvjeta*, Ser. III., No. 14 (1984): 15-39.
44. Šišić, Ferdo. „Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 13 No. 1 (1914): 1-93.
45. Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.

46. Tice, Milka. *Vladarice hrvatskih povijesnih prostora*. Katalog izložbe. Zagreb: KGZ-Knjižnica Medveščak, 2015. – 2016.
47. Tomašić, Vicko. „Nekoliko riječi o dnevu pokopa hrvatske kraljice Jelene (god. 976. po Kr.)“. *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, No. 15 (1902): 38-40.

7. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1: Par sljepoočničarki, pozlaćeno srebro, Biskupija – Crkvina, 9. stoljeće. (Nikolić Jakus, Zrinka. Kneginja Maruša. Žene, supruge, vladarice u ranom srednjem vijeku, U: *Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom muzeju u Zagrebu*, ur. Bunčić, Maja, Dugonjić, Antia, str. 14- 21. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu. 2019, str. 14.)

Slika 2: Crkva svetog Vida. (Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 31.)

Slika 3: Santinijev crtež Pogled na Klis s juga, 1668. (Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 33.)

Slika 4: Tlocrt crkve sv. Vida u Klisu s novim arheološkim nalazima. (Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 34.)

Slika 5: Zapadno pročelje crkve sv. Vida s položajem pronađenih ulomaka natpisa. (Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 35.)

Slika 6: Ulomci grede oltarne ograde pronađeni u crkvi sv. Vida. (Bužančić, Radoslav. „Crkve Sv. Vida na Klisu i Sv. Marije u Blizni Gornjoj, Prilog proučavanju vladarske predromaničke arhitekture IX. stoljeća". *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 42, No. 1 (2011), str. 36.)

Slika 7: Pilastar oltarne ograde pronađen u crkvi sv. Vida. (Mihovilović, Antonia. *Vlastita zbirka.* 2021.)

Slika 8: Greda pluteja oltarne ograde pronađena u u crkvi sv. Vida. (foto: Mihovilović, Antonia. 2021.)

Slika 9: Rekonstrukcija oltarne ograde unutar izložbenog prostora Kneževog dvora u trećem obrambenom obzidu Tvrđave Klis. (foto: Mihovilović, Antonia. 2021.)

Slika 10: A.Tlocrt iskopina na Gospinu Otoku 1898. godine prema A. Beziću. (Duplančić, Arsen. *Crkve kraljice Jelene u Solinu*. Split: Arheološki muzej, 1999, str. 22.)

Slika 11: Tlocrt crkava na Gospinu Otoku nakon istraživanja 1930. godine prema E. Dyggve. (Duplančić, Arsen. *Crkve kraljice Jelene u Solinu*. Split: Arheološki muzej, 1999, str. 23.)

Slika 12: Ulomci arhitekture i kamenog namještaja otkriveni na Otoku 1898. godine. (Duplančić, Arsen, Matijević, Mario, Trogrlić, Marko. *Helena Regina i Solin godine 1898*. Katalog izložbe u povodu 120 godina od otkrića crkve i nadgrobnog natpisa hrvatske kraljice Jelene. Split: Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2018, str. 26.)

Slika 13: Prvi ikada napravljeni snimak spojenog Jeleninog natpisa, 20. prosinca 1898., nepoznati autor. (Duplančić, Arsen, Matijević, Mario, Trogrlić, Marko. *Helena Regina i Solin godine 1898*. Katalog izložbe u povodu 120 godina od otkrića crkve i nadgrobnog natpisa hrvatske kraljice Jelene. Split: Arheološki muzej u Splitu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2018, str. 27.)

Slika 14: Uvećani ulomak Jeleninog natpisa. (foto: Mihovilović, Antonia. 2021.)

Slika 15: Prijedlog rekonstrukcije crkve sv. Mihajla na Koločepu. (Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 5.)

Slika 16: Crtež i fotografija rekonstruirane oltarne ograde iz crkve sv. Mihajla. (Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 3.)

Slika 17: Tegurij oltarne ograde iz crkve sv. Mihajla. (Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008, str. 88.)

Slika 18: Lijevi plutej iz crkve sv. Mihajla. (Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008, str. 89.)

Slika 19: Desni plutej iz crkve sv. Mihajla. (Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008, str. 90.)

Slika 20: Lijevi pilastar iz crkve sv. Mihajla. (Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008, str. 92.)

Slika 21: Desni pilastar iz crkve sv. Mihajla. (Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008, str. 92.)

Slika 22: Dio grede oltarne ograde s natpisom iz crkve sv. Mihajla. (Peković, Željko. *Četiri elafitske crkve*. Dubrovnik – Split: Omega engineering d.o.o. – Centar Studia mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, 2008, str. 93.)

Slika 23: Grafička rekonstrukcija natpisa sa oltarne ograde iz crkve sv. Mihajla. (Peković, Željko, Violić, Duško, Brajnov, Doroti. „Oltarna ograda crkve sv, Mihajla s otoka Koločepa“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 13, No. 1(29) (2005), str. 6.)

SAŽETAK

Uz imena hrvatskih knezova i kraljeva, povijesni izvori zabilježili su i imena nekoliko hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladarica, dok za dosadašnju otkrivenu spomeničku baštinu, koja je ujedno i tema ovoga rada, vezujemo svega tri nam poznata – Domaslava, Jelena Slavna i Jelena Lijepa. Na temelju pronađenih ulomaka grede oltarne ograde na kliškoj tvrđavi, Domaslavu neosporno možemo povezati uz gradnju ranosrednjovjekovne sakralne građevine na Klisu. Na Otoku u Solinu, unutar mauzoleja hrvatskih vladara, sahranjena je Jelena Slavna, a zahvaljujući natpisu s njezina sarkofaga, popunjena je genealogija hrvatskih narodnih vladara. S*orore (e)t regina* s natpisa iz crkve sv. Mihajla na Koločepu atribuira se vladarici sa samog kraja hrvatskog kraljevstva – Jeleni Lijepoj.

Ključne riječi: rani srednji vijek, vladarice, Domaslava, Jelena Lijepa, Jelena Slavna

ABSTRACT

Alongside the names of Croatian dukes and kings, historical sources have recorded the names of several Croatian early medieval female rulers, while only three known to us – Domaslava, Jelena Slavna and Jelena Lijepa – can be associated with the monumental heritage dicovered so far. Their monumental heritage is the main subject of this work. Based on the found fragments of the altar rail's beam at the Klis Fortress, Domaslava can be indisputably connected with the construction of an early medieval sacral building on Klis. On the Otok in Solin, inside the mausoleum of Croatian rulers, Jelena Slavna was buried and thanks to the inscription from her sarcophagus the genealogy of Croatian national rulers was completed. *Sorore (e)t regina* from inscription inside of the curch of st. Mihajlo on Koločep is attributed to the female ruler from the very end of the Croatian kingdom- Jelena Lijepa.

Key words: Early Middle Ages, female rulers, Domaslava, Jelena Lijepa, Jelena Slavna

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Antonia Milicevic, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce HRVATSKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI I POVIJESTI UMJETNOSTI izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 23/09/2021.

Potpis

OBRAZAC I.P.

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	Antonia Milovilović
NASLOV RADA	Trgovina hrvatskih ravnateljica/ravnateljskih vladavina
VRSTA RADA	završni rad
ZNANSTVENO PODRUČJE	humanističke znanosti
ZNANSTVENO POLJE	povijest umjetnosti
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	Kristina Babić, pred.
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	/
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. Vedrana Barbarić, doc. dr. sc. 2. Kristina Babić, pred. 3. Željko Peković, prof. dr. sc.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

a.) u otvorenom pristupu

b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu

c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

23/09/2021, Split

mjesto, datum

potpis studenta/ice